

אחדות

XXXIII. ÉVFOLYAM, 171. SZÁM • 2023. NOVEMBER • 500 Ft
5784. KISZLÉV • כסלו תשפ"ד • ב"ה

egység

ירחון יהדות הונגריה

MAGYAR ZSIDÓK LAPJA • EGYSÉGES MAGYARORSZÁGI IZRAELITA HITKÖZSÉG

hanuka

**A KEVESEK GYŐZELME
A SOKASÁG FÖLÖTT**

**IZRAEL FELCSÚTRA
KÖLTÖZÖTT**

BUDAPEST 150

ZSIDÓK A SZÉKESFŐVÁROSBAN

BUDA

PEST

ÓBUDA

KEDVES OLVASÓ!

Kiszlév hónap a csodák ideje – akár a hanukára, akár a haszidizmus születésnapjaként számontartott ünnepre gondolunk, amikor arra emlékeznek a világ haszid közösségeiben, hogy a lijádi Snéur Zálmán rabbi megszabadult a cári börtönből. A makkabeusok, éppúgy, ahogy a tilalmakkal dacoló haszidok, az elnyomás ellen szálltak síkra: egyikük harccal, másikuk titkos jesivákkal.

Most újra meg kell vívnunk a sötétséggel, a mentális és fizikai elpusztításunkra törekvőkkel a harcunkat Gáza utcáin éppúgy, mint az amerikai egyetemeken vagy a közösségi médiumok csataterein. Van azonban egy nagy különbség a régmúlt idők és napjaink küzdelme között. Akkor a kevesek küzdöttek a sokasággal. Az elnyomottak az elnyomók ellen. Most azonban erősek vagyunk. Ütőképes hadsereg, közösségeink hatalmi pozícióban levő tagjai és sok, a józan ész és a humánus mellett állást foglalók állnak mellettünk. Végezetül pedig a legnagyobb erőnk abban van, hogy az egész világon összefogunk: vallásosak és nem vallásosak, szatmáriak és lubavicsiak, baloldaliak és jobboldaliak.

Izrael népét, a zsidó történelmet végigkísérik ugyan a tragédiák, de mellettük mindig látjuk a csodákat is. A csodálatos megmeneküléseket, az esélytelenek győzelmét, a hamuból újra meg újra újjászülető közösségeket. A tragédiák és a csodák hősokeket szülnek. Olyanokat, akik az életüket kockáztatják, amikor harcba szállnak, amikor másokat védenek, amikor emelt fővel vállalják a sorsukat.

Adja az Örökkévaló, hogy most is megélhessük a csodákat az embertelen pusztítás által hátrahagyott valódi és a lelkünkben füstölgő romok között. Figyeljünk föl a hősökre, akik köztünk járnak és legyünk a magunk keretei között mi is hősök. Fogjunk össze imáinkkal, jó cselekedeteinkkel és támogatásunkkal, hogy a csodák valóra váljanak! Adja az Örökkévaló, hogy a Hamász fogságába esett rabok mihamarabb megszabaduljanak, a katonai akciók sikerrel járjanak és a földön eluralkodó gonosz sötétségébe világosságot hozzon a Tóra fénye!

Steiner Zsófia
főszerkesztő

Előfizetés:

www.fizetes.zsido.com

Újságunk korábbi lapszámait a
www.zsido.com/egység
oldalon találja meg elektronikus formában.

További információért hívja
a **06 1 268 0183**-as telefonszámot.

SMÚZ

- 2 Csodák ideje
Steiner Zsófia főszerkesztő
4 Hírek

A REBBE SZAVA

- 6 „Az ember lelke Isten mécsese”

HOHMECOLÓ

- 8 Hanuka – kevesek győzelme a sokaság fölött
Chana Deutsch
10 Hanuka ünnepének kellékei
Chana Deutsch

JIDDISKÁJT

- 12 Zsoltárokkal Izrael biztonságáért és békéjéért: gyakorlati kérdések
Oberlander Báruch

JUDAPEST ANNO

BUDAPEST 150

- 16 Három az egyben anziksz Zsidó lajstrom az egyesítés évéből
Cseh Viktor
20 „Nem leszünk ezentúl sem budaiak, sem pestiek, hanem leszünk ezentúl budapestiek.”
Liebman Flóra összeállítása

KILE

- 26 Oktatással az antiszemitizmus ellen
Strasbourgban tartott konferenciát az Európai Tett és Védelem Liga
28 Divattal segítettünk: adománygyűjtő est a Zsilipben
Liebman Flóra
29 A túszok családtagjai imádkoztak a Rebbe sírjánál
Steiner Zsófia

MISPÓHE

- 30 Hanukai gasztronómia a fánkon innen és a fánkon túl
Dénes Anna

ÉCESZGÉBER

- 32 Izrael Felcsútra költözött
Steiner Zsófia
34 A hanukai kozáktánc
Dénes Anna

BORÍTÓ

A Rebbe hanukai gyertyagyújtása, 1990

Fotó: Chie Nishio

egység MAGAZIN

Kiadja a Chábád Lubavits – Zsidó Nevelési és Oktatási Alapítvány
Achdut magazine is published by Chabad-Lubavitch
The Jewish Heritage Center of Hungary

1052 Budapest, Károly krt. 20.
Telefon/fax: (+36-1) 268-0183
E-mail: egység@zsido.com
Internet: www.zsido.com

FELELŐS KIADÓ:
Oberlander Báruch rabbi

FŐSZERKESZTŐ: Steiner Zsófia

FŐSZERKESZTŐ-HELYETTES:
Cseh Viktor

ROVATVEZETŐK:
Dénes Anna, Cseh Viktor

OLVASÓSZERKESZTŐ: Molnár Zsófia

TERVEZŐ-SZERKESZTŐ: Juhász Valéria

ISSN 1217-3223 (nyomtatott)
ISSN 1588-0346 (on-line)

A kiadvány szent szövegek részleteit és magyarázatait tartalmazza.
Kérjük, ne dobja el!

8. oldal

Hanuka: a kevesek győzelme a sokaság fölött

„Bár az ünnep tematikájának lehangsúlyosabb része a csoda, nem feledkezhetünk meg arról, hogy katonai győzelmet is ünneplünk: a kicsi, de az Örökkévalóért mindenre elszánt csapat győzelmét azok felett, akik pusztulásukat kívánták.”

20. oldal

Budapest 150

„Buda és Pest sz. kir. Fővárosok, valamint Ó-Buda mezőváros és a Margitsziget, ez utóbbiak Pest vármegyéből kikebeleztevéen. Buda-Pest főváros név alá egy törvényhatósággá egyesítettek.”

32. oldal

Izrael Felcsútra költözött

„Két hideg novemberi estén focidrukker voltam. Kék-fehér zászlóba burkolózva, a tömeggel egyszerre fölugorva, kiabálva, tapsolva és fújfolva.”

Ma Izrael, holnap Európa! – budapesti plakátkampányt indított a TEV

Ma Izrael, holnap Európa! – hívják a fel a figyelmet a Tett és Védelem Alapítvány (TEV) óriásplakátjai Budapest több pontján.

A közösségi finanszírozásból megvalósuló kampány fő üzenete, hogy a terror mindannyiunk ellensége, és annak felszámolása közös ügyünk. A Hamász terroristáinak október 7-i brutális terrortámadásával az egész nyugati civilizációt érte támadás.

Nyilatkozatukban leszögezik: „a terrorizmus nem áll meg Izrael határainál. A terrorizmus, a világhódításra készülő iszlamizmus nem a zsidók problémája”, valamint, hogy a terrorveszély „az emberi méltóság és emberi jogok tiszteletben tartásán, a szabadságon, a demokrácián és egyenlőségen, valamint a jogállamon alapuló nyugati civilizáció legégetőbb kihívása.”

Szolidaritási látogatást tett Izraelben Novák Katalin

Ami Izraelben történik, az sosem lehet közömbös Magyarországnak – írta Novák Katalin, aki Ausztráliából hazafelé tartva állt meg rövid időre Izraelben.

„Személyesen is biztosítottam Jichák Herzog izraeli elnököt arról, hogy Magyarország kiáll Izrael mellett. Izraelnek joga van az önvédelemre” – erősítette meg a köztársasági elnök. „Azt is kértem az izraeli elnöktől, a válaszlépések kerüljék el a civil célpontokat, a humanitárius segítségnyújtást pedig tegyék lehetővé Gázában” – tette hozzá Novák.

„Herzog elnök megköszönte a magyarok barátságát és kiállását, valamint biztosított arról, hogy odafigyelnek a civilek életére. Abban is teljes az egyetértés, hogy a Hamásznak azonnal szabadon kell bocsátania a túszoikat.”

Izraeli menekülteket fogadott be a balatönöszödi menekülttábor

Az EMIH által üzemeltett menekülttábor először ukrán zsidó menekültek számára nyitott meg tavalyelőtt. A létesítményben jelenleg 250 ember, köztük kb. 100 gyermek lakik, akiknek többsége a Hamász október 7-i támadása után érkezett Izraelből.

Köves Slomó rabbi az AP-nek elmondta, hogy több mint 3000 ember fordult már meg a táborban az ukrajnai háború kezdete óta. Mint mondta, büszke Magyarországra, amiért menedéket nyújt az otthonukból elűzött zsidóknak, ugyanakkor „soha nem gondoltam volna, hogy a 21. századi Európában szükség lesz ilyesmire”.

A menekülttábor lakói napi háromszori kóser étkezést kapnak, szabadidős programokat szerveznek számukra és jesivába is járhatnak. A tábor rabbija, a Harkivból érkezett Mendel Moscowitz az AP-nek nyilatkozva elmondta, hogy intézmény minden zsidó számára nyitott. „Itt megtalálják a helyüket, mert mindannyian osztozunk abban, hogy zsidók vagyunk, és abban, hogy menekültek vagyunk.”

Újra megjelent a Kicur Sulchán áruch

„Az Örökkévalónak hála, újabb alapművet kell megjelentetnünk magyar nyelven a zsidó tudástár kincsei közül, mivel a vallásos élet fejlődése és a vallásgyakorlat elterjedése miatt igény mutatkozik az ilyen hagyományosan sokat forgatott művekre.”

Ezekkel a szavakkal vezette föl Oberlander Báruch rabbi az ungvári Ganzfried Slomó rabbi híres művének, a *Kicur Sulchán áruch*nak a most megjelent reprint kiadását.

Ganzfried rabbi műve a mindennapi zsidó élet helyzeteire ad jól érthető válaszokat. A ma is sokat forgatott művet emellett gyakran tanulják csoportokban is. Az eredetileg héberül íródott mű több száz kiadást ért meg, elérhető jiddisül, franciául, angolul és magyarul is.

A Kicur új kiadása megvásárolható a Zsilip Központban, valamint megrendelhető a judaicashop.hu oldalon. Ára: 2900 Ft

**Együtt kell
ünnepelnünk**

**5784
hanuka**

programok és további információ:
zsidounnepek.hu

„Az ember lelke ISTEN MÉCSESE”

Az alábbi levél hanuka idején kelt, de csak egy része kapcsolódik közvetlenül az ünnephez. Azonban a másik téma is komoly tanulsággal szolgálhat a ma olvasója számára is, különösen az a szemléletmód, ahogy a Rebbe megtalálta és érvelése részévé tette a kapcsolatot a két téma között.

Isten kegyelméből
5735. hanuka
[1974. december]
Brooklyn, N.Y.
Mordechai Shoul Landow részére

Üdvözet és áldás!

Ahogy minden alkalommal, most is örömmel fogadtam üdvözetét közös barátunk, S. B. Lipskar rabbi közvetítésével. Ezzel együtt vegyes érzések fogtak el, amikor arról a nélkülözhetetlen zsidó intézményről hallottam híreket, melynek megalapításában, fenntartásában és fejlesztésében példamutató odaadásával és lelkesedésével oly kimagasló szerepet játszik.

Azért írom, hogy vegyes érzéseim vannak, mert az a tény, hogy az intézmény pénzügyi gondokkal küzd, való-

jában jó jel, hiszen a beiratkozó tanulók számának gyors növekedéséről és a programok kiszélesítéséről tanúskodik. Emellett azt is fényesen bizonyítja, hogy milyen nélkülözhetetlen szerepet tölt be a közösség életében. Az az igazság, hogy egy intézmény valódi értékét és az általa nyújtott szolgáltatások minőségét tekintve e tulajdonságok az elsődlegesek, a pénzügyi hiány meglepte pedig csupán másodlagos vagy még az sem. Erre nem is érdemes több szót vesztegetni, hiszen már több alkalommal megtárgyaltuk személyesen és levelezésünkön keresztül is.

Annak is nagyon örültem, amikor kézhez vehettem hanukai üdvözetét, melyben beszámolt azokról a történetekről, melyek az egykori, hanukai események mai napig aktuális üzenetét közvetítették. Hanuka központi tanulsága, ahogy az ünnepi „Ál hániszim” imában is mondjuk, hogy a kevesek és (materiális szempontból) gyengék, hi-

ába tűntek esélytelennek a győzelemre, felülkerekedtek és olyan elsöprő diadalt arattak, amivel elhozták a teljes győzelmet és megváltást. Mindez azért történhetett meg, mert tiszták és igazak voltak és ragaszkodtak a Tórához.

Két zsidó, ha találkozik...

Mel (Mordecháj Saul) Landow nem először szerepel ebben a rovatban. Hosszú ismeretségük alatt számos levelet váltottak a Rebbével, amelyekből nagyon sok mindent tanulhatunk, elsősorban az oktatás területén. Az önerőből milliommossá vált üzletember volt ugyanis a megalapítója és elkötelezett támogatója a Miami-ban működő Landow jesivának.

A történet az 1960-as években kezdődött, amikor Landow, Miami Beach egyik legbőkezűbb filantrópja teniszezés közben találkozott Sholom Lipskar rabbi-val, és hamar szoros barátságot kötöttek. Lipskar rabbi volt az, aki elvitte Landow-t New Yorkban a lubavicsi mozgalom főhadiszállására és bemutatta a Rebbének. A családi legendárium nagy szeretettel őrizi ennek az első találkozásnak az emlékét. „A Rebbe megkérdezte nagyapámat, hogy hogy van, mire ő azt felelte, hála Istennek a családi vállalkozás és az egészség is rendben van. Majd visszakérdezett, hogy és a Rebbe hogy van. Mire ő azt mondta, hogy nem túl jól. Majd elmondta, hogy vannak gyerekek Miami-ban, akik Tórát akarnak tanulni, mégis az egyetlen jesivát a bezárás fenyegeti” – írja a számos Landow unoka egyike. A hagyomány szerint, ha két zsidó összetalálkozik, annak az az oka, hogy segítsenek egy harmadik zsidónak. Így is lett, Mel Landow fölkarolta a miami jesivát. A Landow jesivából pedig kinőtt Lubavitch Educational Center, ami mára óvodás kortól a jesiva tanulmányok végéig kínál oktatást diákok százainak.

Az intézmény problémájára visszatérve, érdemes a dolgot reálisan nézni. Úgy emlékszem, hogy erről is beszélünk már. Ha a hiány a diákok tekintetében jelentkezne, tehát akár csak egy fiút vagy lányt is vissza kellene utasítani, az pótolhatatlan veszteséget jelentene, hiszen az a fiú vagy lány az asszimiláció ártalmas erőinek áldozatává válhatna. E pénzügyi hiányt azonban bármikor helyre lehet tenni, ha nem ma, hát holnap vagy holnapután, Isten segítségével. Egy olyan sikeres amerikai üzletember, mint ön, nyilván nagyon jól tudja, hogy mi forog itt kockán.

A fentiek fényében az a véleményem, hogy gazdaságosabbá lehetne tenni a működést, például felesleges pozíciók megszüntetésével, de csakis akkor, ha ez nem veszélyeztetni semmilyen módon az intézmény működését és még véletlenül sem hat ki a diákok beiratkozására és a létfontosságú programok megvalósítására. Mindez nemcsak közvetlenül fejthet ki kedvezőtlen hatást, például azzal, hogy csökken az oktatás színvonala vagy kevesebb ösztöndíj vehető igénybe, hanem közvetlenül is, például, ha egy anya az intézmény fizikai, materiális viszonyai miatt látja helyesnek, hogy ne oda írassa a gyermekét.

A vezetőség tehát eldöntheti, hogy milyen lépéseket tesz a gazdaságosabb működés érdekében, de, ahogy fentebb is írtam, ez nem történhet a diákok kárára, akik mind értékes lelkek, hiszen bölcsseink tanítása szerint minden zsidó lélek olyan, mint egy teljes világ.

Ahogy korábban említettem, különlegesen nagy örömet okozott hanukakor, a fény ünnepén küldött értesítése, melyben nem titkolta el a problémákat sem. Hanuka mindannyiunkat arra emlékeztet, hogy minden egyes nap növekvő számban kell fényeket gyűjtanunk. Egy zsidó számára a fény a Tóra és a parancsolatok örök fénye, ahogy áll: „A parancsolat láng és a Tóra fény”.

Ezek a napok különlegesen alkalmasak minden zsidó számára, hogy segítséget nyújtsanak a fény növeléséhez. Szeretném tehát megragadni az alkalmat, hogy én is hozzájáruljak a pénzügyi nehézségek megoldásához, és e célból csatolok a levelémhez egy csekket.

Ennek fényében szeretném kifejezni reményemet és bizonyosságomat, hogy semmi sem korlátozza majd a felvehető diákok számát, éppen ellenkezőleg: mindent megtesznek azért, hogy minél nagyobb legyen a tanulói létszám és minél több fényből részesüljenek ezek a fiatal lelkek, akiket szintén fénynek nevezünk, ahogy áll: „Az ember lelke Isten mécsese”. Más szóval: az Örökkévaló azért küldte ezeket a fényeket a Földre, hogy megvilágítsák a sötétséget. Adja Isten, hogy mindez egyre nagyobb méreteket öltjön, hanuka tanításával összhangban, amikor egyre növekvő számban gyűjtünk fényeket napról napra.

Mivel ez az ügy fontos és sürgős, ezt a levelet légipostán küldöm el önnek.

Személyes üdvözléssel és áldással,
M. Schneerson

u.i.: Mivel üzenetét hanuka alatt kaptam meg és én is ebben a különleges időszakban írok önnek, veszem a bátorságot, hogy egy ősi zsidó szokást gyakorolva, hanukai pénzt is küldjek. Kérem, tegye meg nekem, hogy elfogadja tőlem saját maga, Landow asszony és fiuk számára, akiről már írt nekem.

hanuka – kevesek győzelme a sokaság fölött

CHANA DEUTSCH *írása*

„Mert nem csupán egyetlen ellenség kelt fel ellenünk, hogy elpusztítson, hanem minden egyes nemzedékben felkelnek, hogy elpusztítsanak, ám a Szent, áldott legyen, megment minket a kezük közül.”

Hanuka ünnepe egy győztes háborúnak állít emléket, melyben – minden gyengeségük ellenére – a zsidóság fennmaradásáért küzdő makabeusok győzedelmeskedtek Antiochusz, a szeleukida uralkodó seregei és az őt támogató, őseik hagyományait elutasító, hellenizált zsidók ellenében. Bár az ünnep tematikájának leghangsúlyosabb része maga a csoda, nem feledkezhetünk meg arról, hogy katonai győzelmet is ünneplünk: a kicsi, de eltökélt, az Örökkévalóért és az Ő szentségéért bármire elszánt csapat nagyszerű győzelmét azok felett, akik fizikai és spirituális pusztulásukat kívánták.

Építkezés a pusztítás után

A győzelmet az újrakezdés követte. Az oltár újbóli felavatása, az élet újraindítása. Ahogy az ünnepi gyertyagyújtást követően hagyományosan énekelt Máoz cur című dalban is mondjuk: „akkor azután vidám dallal fejezem be az oltár felavatását” – ebből a két utolsó szó, a *chánukát hámbizbéach az oltár felavatását, felszentelését jelenti.* (A héber *chanuka* – חנוכה – szó egyik jelentése: *felszentelés, felavatás.*) Ez is egy az ünnep sokféle aspektusa közül: amikor a makabeusok legyőzték és elűzték a görögöket, azt találták, hogy ellenségeik a jeruzsálemi Szentély legnagyobb részét, így magát az oltárt is, megszenteltelenítették – bálványimádásra használták. A makabeusok eltemették ennek az oltárnak a köveit, és újat építettek helyette, így hanuka a Szentély ismételt felavatását, vagy felszentelését ünnepli.

A hanukai történet idejében, vagyis a polgári időszámítás kezdete előtti 166-ban a második jeruzsálemi Szentély már jó ideje állt. Arról, hogy az első Szentélyt Slomó (Salamon) király szukkot ünnepén avatta fel (1Kir. 8. fejezet), viszonylag ritkán esik szó és nem is ünnepeljük az évfordulóját. Még kevésbé ismert tény, hogy a második Szentélyt majdnem a hanukai történet dátumán, kiszlév hónap 24-én avatták fel (Chágáj 2:18.) – mintegy három és fél évszázaddal korábban. Ezzel szemben a hanukai újraavatás széles körben ismert és ünnevelt esemény. Az ember sokszor az újrakezdést jobban megbecsüli, mint mindennek a kezdetét. Részben ezt jelenti hanuka ünnepe, ez a fordulópont, mely az események további folyását mintegy váratlanul, de mindenképpen gyökeresen megváltoztatta. Az újrakezdés pillanata, mely bizonyos szempontból fontosabb, mint maga a kezdet, hiszen rengeteg energiát, időt, elszántságot és spiritualitást, pénzt, emberi erőforrást és áldozatot kellett befektetni, hogy ez a pillanat elkövetkezessen.

Az oktatás fénye

A héber *chánuká* szóban a „felszentelés” mellett megtalálható a „*chinuch* – חינוך, oktatás” kifejezés is. A görögök megtiltották a zsidóknak a Tóra tanítását és ezzel együtt a körülmételést is, amivel a zsidó fiúgyerekek oktatása már nyolcnapos korukban megkezdődik. Hanukakor azt is ünnepeljük, hogy szabadon oktathatjuk és nevelhetjük gyermekeinket a zsidó életre. Az áldott emlékü

lubavicsi rebbe, Menachem Mendel Schneerson rabbi gyakran hangsúlyozta a hanuka ünnepe és az oktatás közötti szoros kapcsolatot. A fény ünnepének nyolc napja különleges alkalmat és lehetőséget biztosít a számunkra, hogy gyermekeinket történelmi és vallási örökségükhöz kapcsoljuk. Igen alkalmas idő ez a közös programokra, beszélgetésekre, spirituális növekedésre, melyek által gyermekeink egyre közelebb kerülnek saját gyökereikhez. Amikor meggyújtjuk a hanukai gyertyákat, emlékezzünk arra, hogy a sötétség ellen leginkább úgy harcolhatunk, hogy nem csak fentartjuk ugyanazt a fényt, amivel már a korábbiakban is rendelkezünk, hanem minden nap egyre több és több fényt adunk a világnak.

Hanuka dátumának jelentősége

Mindemellett az ünnep gyökerei, legalábbis ami az időpontját illeti, jóval korábban nyúlnak vissza, mint a második Szentély kora és a szír-görögök elleni, a testi-szellemi fennmaradásért folytatott harc. A tórai történeteket kiegészítő midrás elmeséli, hogy bár a pusztai sátorszentély, a Miskán építését kiszlév hó 25-én fejezték be (ez hanuka ünnepének kezdő dátuma), az Örökkévaló megparancsolta Mózesnek, hogy várja meg niszán hónap elsejét annak felavatásával. Azért azonban, hogy „kiengesztelje” kiszlév 25-ét, a második Szentély újraavatása a makabeusok idejében erre a napra esett. Érdekesség az ünnep kezdő-

dátumával kapcsolatban, hogy egy másik magyarázat szerint a hanuka kifejezés két szóból áll: חנוכה – *chánuká*, vagyis „pihentek a 25. napon”. A héber betűknek ugyanis egyedülálló módon számértéke is van, és a dátumokat a betűkkel leírt számokkal jelölik leginkább. A hanuka arra a napra – kislév 25-re – emlékeztet, amelyiken a makabeusok megpihentek a görögök elleni harcaik után, miután behatoltak Jeruzsálembe, illetve a Szentélybe.

A dátummal kapcsolatban nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy a fény ünnepe éppen az év legsötétebb időszakára esik. Ünnepi szokásainkban a nagyszerű talmudi bölcs, az idősebb Hilél véleményét követjük, mely szerint minden nappal eggyel több gyertyát gyújtunk meg, hiszen ahogy a napok haladtak előre, úgy növekedett a csoda mértéke is. Ráadásul, mondják bölcseink, a szentségben csak emelkedni lehet, vagyis nem lenne helyénvaló, ha egyre kevesebb gyertyát gyújtanánk, és ezzel szimbolikusan lejjebb lépnénk a szentség képzeletbeli létráján ahelyett, hogy felfelé haladnánk rajta.

Zot hanuka: a természetfölötti diadala

Hanuka utolsó napján így már nyolc láng lobog büszkén a hanukai menórában. Ennek a napnak – egyedülként a nyolcnapos ünnep napjai között – külön neve is van, úgy hívják: *zot chánuká* – זאת חנוכה – ez hanuka. Ezzel érjük el az ünnep lényegét, ekkor maximalizáljuk a fényt, és ezért mondhatjuk, hogy EZ hanuka. Hanuka utolsó, nyolcadik napja az egész ünnep csúcspontja, amikor minden gyertya ég, vagyis a nyolcadik nap képviseli az egész ünnepet, hanuka lényegét. Mélyebb, spirituálisabb értelemben azt is mondhatjuk, hogy az ünnep nyolcadik napja magában hordozza a nyolcas szám különleges jelentését. Azért nevezhetjük a nyolcadik napot úgy, hogy *zot chánuká* – EZ hanuka, mert általa adjuk meg a választ a görögöknek, akik megtiltották a zsidóknak a parancsolatok betartását, elsősorban is a körülmetélést és a tóran tanulást.

Áldás a lágerben

A hírneves bluzsovi rebbére, Jiszráel Sapira rabbira a bergen-belteni koncentrációs táborban köszöntött rá az 1944-es év hanukája. A rebbének sikerült megszerveznie, hogy hászidjai körében titokban fellobbanthasson egy kis lángot hanuka első napján. A hagyományoknak megfelelően elmondta a gyertyára és a csodákra mondott áldást, majd, mielőtt elmondta volna a harmadik áldást, melyben köszönetet mondunk az Örökkévalónak, hogy megtartott minket, és engedte, hogy megérjük ezt a napot, egy kis időre megállt, láthatólag habozott. Tekintetét körbehordozta az egybegyűlteken, és aztán döntött: elmondta a harmadik áldást is és meggyújtotta az összekuporgatott lángocskát. A tömegeből valaki halkán kérdőre vonta a rebbét: „Rabbi, még itt, ezen a borzalmas helyen is meggyújtotta a gyertyát és elmondta a gyertya és a csodák áldását. Rendben. Nehezen, de megértem. De milyen alapon mondta el a harmadik, a *sehechejānu* áldást? Hogyan mondhat köszönetet Istennek

azért, hogy életben tartott minket, és megengedte, hogy megérjük ezt a napot, amikor be vagyunk börtönözve, mindenünket elvették és a szemünk láttára ezrek és ezrek hálnak meg nap mint nap?”

A rebbe néhány pillanatig elgondolkozva és komolyan nézett a kérdező szemébe, végül halkán válaszolt: „Én is feltettem magamnak ezt a kérdést, ezért álltam meg a harmadik áldás előtt. Kerestem a választ és meg is találtam: ahogy körbehordtam a tekintetemet, láttam, hogy nagy tömeg gyűlt össze, hogy életét kockáztatva egy pillantást vehessen a lángokra. Mindenkinek csillogott a szeme, mindenki várta, hogy teljesítse a gyertyagyújtás micváját. Az a tény, hogy Istennek ilyen népe van, melynek tagjai hajlandóak az életüket adni a lángokért, alátámasztja, hogy jogosan mondjuk el a *sehechejānu* áldást.” A bluzsovi rebbe nem a borzalmakat nézte, éppen ellenkezőleg: azokra a zsidókra tekintett, akik életben voltak, és az ő életüket áldotta meg.

A görögök, vagy általánosságban véve a hellenisztikus kultúra támogatói hittek abban, hogy a természet a tökéletességet képviseli. A zsidók azonban a természetfölöttiben hisznek. A nyolcas szám a zsidó gondolkodásban a természetfelettit szimbolizálja. A hétnapos teremtés, és ebből adódóan a hétnapos időegység, a hét a természetet jelképezi. A nyolcadik nap a természet felett állót. Ennek klasszikus példája a nyolcadik napon elvégzett körülmetélés, mely azt mutatja, hogy túl kell lépnünk a természetben, és meg kell tennünk az Örökkévalótól kapott parancsolatokat. Pontosan ez az, amit a görögök megtiltottak a zsidóknak – fiúgyermekük körülmetélését. A Tórá a hét hetnyi vándorlás utáni nyolcadik hét

kezdetén kaptuk az első sávuotkor (a tóraadás ünnepe) – a görögök a tóran tanulást is megtiltották. Így hanuka nyolcadik napja, *zot chánuká* is különleges jelentőséggel, kiemelt szereppel bír.

Azt mondják, ez a nap különösen alkalmas arra, hogy gyermekáldásért fohászkodjunk, valamint azért, hogy akik még nem találtak párt, rátaláljanak a jövődöbeljükre, illetve egészségért és jó bevételért is nagyon jó ilyenkor imádkozni. Vannak, akik különféle közterületeken napközben is gyújtanak – áldás nélkül, természetesen – hanukai lángokat *zot chánuká*kor, hogy mindenkit emlékeztessenek a fény ünnepe nyolcadik napjának különleges jelentőségére.

hanuka

ünnepének kellékei

1. A hanukia vagy hanukai menóra nyolc plusz egy ágú gyertyatartó. A Szentély hétágú menórájára emlékeztet, ágainak száma pedig az ünnep napjainak számának felel meg. A hanukia nevet a héber nyelv feltámasztója, Eliézer Ben-Jehuda felesége, Hemda találta ki. Ahhoz, hogy a hanukia kóser legyen, a következő feltételeknek kell megfelelnie: nyolc ága egy vonalban és egy magasságban helyezkedik el; ha tartozik hozzá külön hely a sámasznak – jiddisül sámesz, vagyis „szolgagyertya” –, akkor az térben és vagy magasságban a többihez képest jól láthatóan eltoltan helyezkedik el, hogy mindenki számára világos legyen, hogy az a láng nem része a hanukiának és ha olajos mécsesstartóról van szó, annyi olajat lehet beletölteni, hogy a gyertyák meggyújtása után a sötétedéstől számítva még legalább fél órán át égjenek a lángok.

A fenti formai megkötéseken túl azonban többnyire szabad kezet kapnak a hanukiák alkotói. Ennek megfelelően lehet kisebb vagy nagyobb, készülhet fémből, agyagból, üvegből, fából, lehet díszes, művészi kialakítású vagy egyszerű, funkcionális darab. Vannak talpas hanukai menórák íves vagy V betűt formázó karokkal, háttámlával rendelkezők, padozattal kiképzettek, üvegdobozba zártak – a lehetőségek száma végtelen. Helyénvaló azonban, ha az ember szép, ízlésesen díszített darabot választ, mert a szép tárgyak használata még szebbé teszi a micvát.

2. Ha hanuka, akkor olaj. Az ablakokban olajmécses, a konyhákban olajszag, az asztalokon olajjal készült ételek. Az olaj azonban nem csak a hanukai történettel vonult be a zsidó életbe – sőt magukat a zsidókat is az olajhoz hasonlítja a hagyomány, hiszen már egy egészen kevés olaj is képes nagy területet bevonni, sok mindent beolajozni maga körül, ugyanígy a zsidók is, akár mennyire kevesen is vannak, képesek nagy hatást gyakorolni a környezetükre. Az olaj emellett nem keveredik más folyadékkal, hanem felúszik a folyadék tetejére, és a cseppecskék egymásba kapaszkodnak, ahogyan a zsidók is elkülönülnek nem-zsidó szomszédaiktól, és csak egymásra támaszkodva, egymással egységet alkotva képesek fennmaradni a felszínen. Az olaj emellett a termékenység és a gazdagság szimbóluma is a hagyományban, valamint Izrael földje hét fő terményének egyike: az olívaolaj. A Szentély visszafoglalását követően nyolc napig tartott, amíg megfelelő tisztaságú olívaolajat tudtak az előírásoknak megfelelően előállítani, ám a megszentelt Szentélyben csupán egy napra való olajat találtak a görögök kiűzése után, és ez a kevés olaj nyolc napon át égett. E csoda emlékére gyújtjuk meg mi is a hanukai lángokat nyolc napon át, és fogyasztunk olajban sült ételeket a fény ünnepén.

3. Makabik vagy makabeusok: zsidó szabadságharcosok egy csoportja, akik felszabadították Izraelt a szír-görög uralom alól a második jeruzsálemi Szentély fennállásának idején. Maga a „mákábi” kifejezés egy héber mondat, a makabeusok jelmondatának akronímája, melynek jelentése, ki olyan, mint te az istenek között, Örökkévaló?

A szó azt is jelenti, pöröly, mivel pörölyként csaptak le a hellenizmust hirdető, a zsidókat elnyomó szír-görögökre és zsidó csatlósáikra. A család feje az apa, Mátitjáhu, öt fia pedig Jochánán, Simon, Jehuda, Elázár és Jonatán volt. A Jehuda ben Mátitjáhu – akit Júda Makabinak is neveznek – és négy fivére által vezetett felkelők visszafoglalták és megtisztították a bemocskolt Szentélyt, és visszaállították ott az egyetlen örök Isten szolgálatát. Ezt a győzelmet ünnepeljük hanukakor. A makabik ránk hagyott szellemi öröksége a mai napig érvényes: soha ne hajolj meg a zsarnokság előtt. Vedd ki a részed, vállald fel a harcot, bízz Istenben, és sikerrel jársz.

4. Hanuka minden napján, ahogy a zsidó ünnepek többségén, elmondják a reggeli imában a **Hálél** imafüzért. Ez az ima a 118-133. zsoltárokból áll össze, a szöveget áldás vezeti be és zárja le. Nevének jelentése: hálaadás. Szokás vidám dallamokkal énekelni, sőt amikor erre lehetőség nyílik (tehát ha nem szombat-ról vagy főünnepről van szó), számos zsinagógában hangszeren kísérik a dallamokat. A Hálélt mindig közvetlenül a reggeli főima, az Amidá után mondjuk el.

5. A **trenderli** hanukai játék, négyoldalú pörgettyű; oldalain egy-egy betű, alja csúcsban végződik, hogy jól pörögjön, tetején kis nyél, hogy annál fogva lehessen megpörgetni. Ismeretes még a szintén jiddis dreidel néven, héberül pedig az Eliézer Ben-Jehuda fia, Itámár által alkotott megnevezés, a szevivon (a zovev – pörget szóból) terjedt el. Oldalain a nun-gimel-hé-pé (Izraelen kívül: sin) betűk szerepelnek, melyek egyik jelentése: *nesz gádol hájá po/sám*, vagyis: nagy csoda történt itt/ott.

A hagyomány szerint a IV. Antiochusz király emberei elől bujkáló, Tórát tanuló zsidók tartották maguknál e kis játékszereket. Amint a kiküldött megfigyelők jelentették, hogy katonák közelednek, azonnal eldugták a töratekerceket, és a pörgettyűvel kezdtek játszani, mint ha csak azért gyűltek volna össze, hogy egy jót szórakozzanak.

Vannak azonban, akik azt mondják, hogy ez a történet csupán a XIX. században alkotott verzió, és valójában egy régóta közismert játék átvételéről van szó.

Az Izraelen kívül használatos trenderli oldalán szereplő négy betű számértéke megfelel a Másiách – messiás szó számértékének, ami 358. Emellett úgy is értelmezhető, hogy azt a négy birodalmat jelentik, amelyek el akarták söpörni a zsidókat a föld színéről, ám a kis játék emlékeztet minket arra, hogy mi még mindig itt vagyunk, amikor ők már régen eltűntek a történelem süllyesztőjében:

kor ők már régen eltűntek a történelem süllyesztőjében:

נ – nun, Nebukadnecár (Nabukodonozor) = Babilónia; ג – gimel, Gog = Görögország; ה – hé, Hámán = Perzsia (Irán); ש – szin, Szeir = Róma

6. Hanukagelt – hanukai pénz. Egy szokás szerint pénzt adnak a gyerekeknek hanuka napjain, részben ajándékként, részben pedig azért, hogy legyen miből cedákát – adományt adniuk, és hogy ezáltal megtanulják az adakozás micvájának fontosságát. Van, aki az ünnep minden egyes hétköznapiján ad, mások csak egyszer az ünnep során, a chábád szokás pedig az, hogy hanuka negyedik vagy ötödik napján adnak egy nagyobb összeget. Ezzel párhuzamosan fontos, hogy az ember a szokásosnál több cedákát adjon.

7. Hanuka minden estéjén, a gyertyagyújtás áldásait követően felcsendül a jól ismert dal, a **Máoz cur**. A vallásos dal, héber szóval pijut a XIII. században, a kereszties háborúk korában íródott, utolsó, a végső megváltásért imádkozó versszak a jóval későbbi hozzátoldás. A dal a kezdő szavairól kapta a címét: máoz cur, vagyis sziklaszirt. Ez a kifejezés Istenre utal, akire mindig és minden esetben biztonsággal támaszkodhatunk. A számos bibliai utalást tartalmazó dallal az Örökkévalóhoz, a zsidó nép mentsváraához fordulunk, és azért imádkozunk, hogy épüljön újjá a jeruzsálemi Szentély. A szöveg ezután felsorolja a zsidó nép történelmének néhány epizódját, melyek során elnyomó hatalmakkal kellett szembenéznie, és melyekből végül, az Örökkévaló segítségével, mindig megmenekültünk. A dallam eredete nem ismert, a kutatók feltételezik, hogy a szöveg keletkezésének korabeli népdalok, vagy éppen dicshimnuszok dallamvilágát vették át a zsidók. Elképzelhető az is, hogy XV. századi német népdalokra alapoz.

ZSOLTÁROKKAL Izrael biztonságaért és békéjéért: GYAKORLATI KÉRDÉSEK

OBERLANDER BÁRUCH írása

Október 7. óta a világ minden táján imádkoznak a túsok szabadulásáért, a katonai akciók sikeréért, a katonák biztonságáért és az egész zsidó népért. Az egyik legerősebb „fegyver” az imák tárházában a zsoltármondás, amihez külön csoportok alakulnak, hogy együtt nap nap után befejezzék a Zsoltárok könyvét.

Magyarországon élő zsidó édesanyákból is alakult Töhilimmondó csoport, akik gyakorlati kérdéseikkel Oberlander Báruch rabbihoz fordultak. Összesen három kérdést tettek föl, a válaszokból pedig megismerhetjük a zsoltármondás lényegét.

Első kérdés: Mindenki néhány zsoltár elmondását vállalta magára, tehát egy adott ember minden nap ugyanazokat a zsoltárokat mondja. Ha kimaradt valamiért egy nap valakinek, akkor pótolhatja-e a rá jutó zsoltárokat másnap úgy, hogy mindegyiket kétszer mondja el?

A zsoltármondó körök célja

A hagyomány szerint a Töhilimnek, Dávid zsoltárainak a mondása különleges imának számít, ami meghallgatásra talál. Ezt abból is látjuk, hogy az imakönyv szövegének nagy része válogatott zsoltárfejezetekből áll össze. Ha egy zsoltárfejezet sokat ér, akkor képzelhetjük, milyen különleges ereje van, ha az összes zsoltárfejezetet végigolvassuk. Viszont nem mindig és nem mindenkinek van annyi ideje, hogy végig tudja olvasni az egész könyvet. Ennek megoldására jöttek létre a Töhilim csoportok, ahol felosztják a zsoltárokat a tagok között, így az összeset el lehet olvasni naponta egy bizonyos célért.

Emlékszem Mendel fiam esetére nem sokkal azelőtt, mielőtt elhunyt. Esti imát szerveztünk a szobájába, mert nagyra értékelte a közösségi imát¹, de nem tudott elmenni már a zsinagógába. Az ima során sajnos nagyon erős fájdalmi támadtak. Mindenki nagyon megsajnálta, és ott helyben eldöntöttük, hogy felosztjuk magunk között a Zsoltárok könyvét úgy, hogy egy negyedóra alatt el is olvastuk az egész könyvet. Rögtön ezután hirtelen elmúltak a fájdalmak.

Lehet-e osztozni a zsoltárokon?

A kérdések megválaszolása előtt tisztázzuk, hogy tényleg úgy számít-e a csoportos olvasás, mintha az egészet elolvasták volna mindannyian, hiszen min-

denki csak 2-3 fejezetet olvas el. Ezzel a kérdéssel foglalkozott a Rebbe 1949-ben egy hasonló eset kapcsán². A Tánjában³, a haszidizmus alapművében említi az Áter rebbe a Talmud felosztását, amelynek során úgy fejezi be egy csoport a Talmud áttanulmányozását egy év alatt, hogy mindenki csak egy traktátust tanul meg. A Rebbe meglepő forrást idéz válaszul, amiből kiderül, hogy ha csoportosan történik a tanulás, akkor tényleg olyannak számít, mintha mindenki külön-külön tanulta volna végig az egészet.

A Talmud azt mondja a szombat-szegés kapcsán, hogy csak akkor felelős érte az ember, ha a teljes munkát elvégezte. De ha csak egy felet, akkor nem. Ezért, ha ketten ugyanazt a munkát együtt végzik, akkor nem felelősek a szombatszegésért. Ettől még nincs megengedve, hogy ily módon szombatot szegjenek, de nem jár nekik komoly büntetés érte. Kivétel ez alól, ha külön-külön nem lettek volna képesek elvégezni az adott munkát, mert abban az esetben viszont mindketten annyira felelősek, mintha külön-külön végezték volna el⁴.

Hasonlóképpen többet ér, ha valaki részese egy nagy közös Talmudtanulásnak, vagy épp zsoltárolvasásnak, mintha csak egy részt végzett volna el egy-maga, mert így mindegyiküknek része van a nagy közös munkában.

Tartani kell a vállalást

Igyekezni kell azonban, hogy az ember tartsa magát ahhoz, amit vállalt. Ha az a cél, pl. a mi esetünkben, hogy az izraeli helyzet miatt minden nap elmondjuk együtt az összes zsoltárt, akkor nem helyes, ha az ember egyik nap nem olvas, mert akkor az egész csoport imájából fog az ő része hiányozni, hisz nem lett az egész könyv elolvasva. Azonban, ha már úgy alakult, hogy valamilyen kényszerhelyzet miatt nem tudta elolvasni, akkor másnap pótolja és mondja el a részét kétszer. Így összeáll végül az egész könyv, csak nem egy, hanem két nap alatt.

Második kérdés: *Ha valaki több zsoltármondó összefogásban is részt vesz, akkor mondhatja-e ugyanazokat a zsoltárokat úgy, hogy mindkét körbe beleszámítanak, vagy inkább mondja el őket kétszer?*

Hasonló kérdések már fölmerültek a kádismondás kapcsán, így most két helyzetet vázolunk.

Egy kádis két emberért

Valakinek meghalt az egyik szülője, aki után elkezdett kádist mondani, amit majd a szokás szerint 11 hónapig mondani fog⁵. Időközben azonban meghalt a másik szülője is. Kérdés, hogy miként járjon el. Fejezze be a kádist az egyik szülője után és utána kezdje előlről 11 hónapig a másikéért, vagy kérjen meg valakit, hogy mondjon helyette a másik szülője után? Az elfogadott vélemény az, hogy mondjon ő maga ugyanúgy kádist továbbra is, és az mindkét szülőre vonatkozik majd⁶.

Egy másik megtörtént eset, hogy egy jómódú, gyermektelen hölgy támogatót egy szegény családot, azzal a kikötéssel, hogy majd a halála után a családfő mondja érte a kádist 11 hónapon keresztül, mintha a saját gyereke lett volna. Azonban amikor a hölgy elhunyt, a családfő saját édesapja után mondott kádist éppen. Kérdés, hogy ezzel a kádissal teljesítette-e jótévedőjének az akaratát vagy sem. A válasz az, hogy igen, attól függetlenül, hogy neki más oka is volt a kádismondásra, hiszen a valódi szülei után is elég lenne egyszer mondania⁷.

Közös kádis minden elhunytért

Az egyik forrás, amire ezekben az esetekben hivatkoznak, amit ír a *Sulchán áru*⁸, hogy ha épp nincs senki a zsinagógában, aki a szüleiért mondaná a Gyászoló kádisát, akkor mondjon valaki „az összes elhunytért”. Ez bizonyítja, hogy egy kádist lehet több emberért is elmondani. További bizonyíték az a talmudi gondolat, hogy ros hásaná napján, ami újév és újhold is egyben és mindkettő „az emlékezés napjának” számít, elég egyszer említeni az imában az „emlékezés napja” muszáf áldozatait. A Talmud azt mondja erről⁹: „egy megemlékezés jó erre is és arra is”¹⁰.

Kádismondás mint szolgáltatás

Előfordul, hogy valakinek fizet egy család azért, hogy elhunyt szerettükért kádist mondjon. Sok vélemény szerint¹¹ ilyenkor csak akkor mondhat több emberért egyszerre és fogadhat el két helyről honoráriumot, ha előre közli velük, hogy ez nem lesz külön kádis csak az ő elhunyt szerettükért, hanem másokéval együtt mondja majd. Ez egy pénzügyi tranzakció, és azt kell teljesítenie, amiért fizetnek. Ha a „megrendelő” teljes kádistrá számít, akkor nem lehet másképpen teljesíteni a kérését, mint ahogy ő gondolta és amiért fizetett. Azonban mások szerint még ebben az esetben is lehet több emberért mondani kádist anélkül, hogy közölte volna a „megrendelővel”: „ez volt

az elfogadott szokás egész Magyarországon, hogy egy kádist mondták több elhunytért, és hasonlóan tettek a Misnátanulásban, amit az elhunytokért szoktak tanulni, és senki nem emelt szót vagy ellenvetést”¹².

Mire következtethetünk ebből a Töhilim csoportokra nézve?

Itt is lehetne azt mondani, hogy ugyanazokat a fejezeteket lehet két csoport számára is elmondani, ha az ember gondol rájuk, miközben mondja a zsoltárfejezeteket. Én azonban inkább hajlok arra az érvelésre, hogy ha összeáll egy csoport, akik új kezdeményezést akarnak létrehozni, akkor meg kell adni nekik a lehetőséget, hogy önmagában teljes legyen a Töhilimmondásuk. Nem illendő arra támaszkodni, hogy egy másik csoportban már úgyis elmondjuk az adott fejezeteket. Ha azonban valakinek több csoportban való részvétel ad csak elég motivációt arra, hogy valóban elmondja a vállalt fejezeteket, akkor csinálja így, mert ebből mindkét csoportnak haszna lesz, ha azonban nem mond semmit, akkor mindenki veszít.

Harmadik kérdés: *A csoport tagjai többségében elfoglalt, dolgozó édesanyák, ezért sokszor csak este van idejük leülni a zsoltárokat mondani, miután lefektették a gyerekeiket. Szabad-e alkonyat után is Töhilimet mondani?*

Valóban nem szoktunk este Töhilimet olvasni. Tekintsük át, mi ennek az oka¹³!

Az írott Tant nappal, a szóbeli Tant éjjel tanulmányozzuk

Van egy hihetetlenül érdekes Midrás¹⁴, ami azt a kérdést teszi fel, hogy abban a negyven napban, amikor Mózes az égben volt, hogy megkapja a Tórát¹⁵, honnan tudta, hogy mikor van éjjel és mikor nappal. Onnan tudta – szól a válasz –, hogy „amikor az Írott tant tanította őt az Örökévaló, akkor nappal volt, és amikor a Szóbeli tant, akkor tudta, hogy elmúlt a nap”.

Ez alapján a kabbala atyja, Jichák Luria rabbi, az ÁRI zl (1534–1572) azt tanította, hogy csak nappal lehet a Bibliát olvasni, este nem¹⁶. (A zsidó Biblia, a TÁNÁCH Mózes öt könyvét, a Próféták könyveit és a Szent iratokat tartalmazza, aminek része a *Zsoltárok könyve* is.)

Az ÁRI zl szabályára kétféle magyarázat létezik. A háláchikus magyarázat szerint az az oka, hogy az Irott tant nem szabad kívülről mondani¹⁷, és ezért este, amikor nincs fény, akkor csak a Szóbeli tannal tudunk foglalkozni, amit fejből kell tudni¹⁸. A kabbalisztikus magyarázat szerint éjjel a szigornak van az ideje, és ilyenkor nem illik felhozni a Bibliát, ami viszont a kegyelmet képviseli¹⁹.

A semmitévésnél jobb Bibliát olvasni

Mivel azonban ez nem egy egyértelmű, háláchikus utasítás²⁰, ezért az van írva, hogy ha valaki mégis Bibliát olvas este, akkor hagyni kell, nem kell megróni miatta²¹. A semmitévésnél mindenképpen jobb, ha Bibliát olvas az ember este, tehát ha valaki csak ezt tudja tanulni, akkor tanulja ezt²².

Emellett az elfogadott vélemény szerint ez a szabály csak arra vonatkozik, ha valaki a Biblia konkrét szövegét olvassa csak. Ha azonban kommentárokkal együtt tanulja, akkor az már besorolható a Szóbeli tan tanulásába, ami meg van engedve²³.

Éjfél után ébred a kegyelem

Az is elfogadott, hogy ez a szabály csak éjfélig tart, azután már ébred a kegyelem, és lehet Bibliát olvasni²⁴. Ez egyébként kapcsolódik a *Tikun chácot* szertartáshoz, amelynek során az ember éjfél után leül a földre, gyászolva a jeruzsálemi Szentély pusztu-

TZVI MALITZINOVER: ZSOLTÁRMONDÓ NŐ

lását és imádkozik a felépüléséért. Ezt éppen azért éjfél után csinálják, mert az már a kegyelem ideje²⁵.

A kérdéshez kapcsolódik az is, hogy Dávid királyról feljegyzik a Talmud²⁶, hogy nagyon korán szokott felébredni, éjfélig tanult, utána az isteni dicsőítéssel foglalkozott, vagyis zsoltárokat írt és énekelt. Ebből következik, hogy éjfél után lehet már a Bibliát olvasni, hiszen a Zsoltárok később a Biblia részévé váltak²⁷.

A zsoltárolvasás valójában ima

Van olyan vélemény is, hogy a *Zsoltárok könyvét* mindig lehet olvasni, hiszen ezt nem tanulás céljából tesszük, hanem imaként²⁸. Emellett a midrási hagyomány szerint²⁹ Dávid király azt kérte Istentől, hogy a zsoltárok olvasása olyan kedves legyen előtte, mintha a legmélyebb talmudi traktátust venné át az ember. Ha ez így van, akkor a zsoltárok ez alapján is a Szóbeli tanhoz tartoznak³⁰.

Vannak, akik különbséget tesznek az önálló zsoltármondás és a közösségben, együtt olvasott zsoltárok között³¹, illetve megengedik a zsoltármondást, ha temetőlátogatásról van szó, és az ember csak este vagy éjszaka ér oda a sírhoz³².

Zsoltárok kivételes napokon

Vannak kivételes napok is, amikor szintén megengedett az esti zsoltármondás, pl. a sábesz, akár már a csütörtök estétől kezdődően³³. A Chábád haszidoknál kivételes napnak számít a ros hásaná és a jom kipur³⁴.

Ezt erősíti meg az is, hogy amikor néhány hete a fiam esküvőjén Londonban jártam, több zsinagógában is láttam, hogy az esti ima után mondanak egy pár zsoltárfejezetet Izraelért és a zsidó népért. Ezek szerint, ha nagy szükség van rá, mint most is, akkor bármikor lehet mondani³⁵.

Adja Isten, hogy imáink meghallgatásra találjanak és a zsidók mindenhol a világon védve legyenek minden rossztól! Legyen az az akarata, hogy csak örömteli eseményekért, hálaadás miatt mondjunk zsoltárokat, és ne azért, mert ilyen nagy bajban vagyunk! Ámén.

¹ Lásd *Sulchán áruh* RSZ 90:17.; ² *Igrot kodes* 3. kötet 39. oldal, 4. kötet 126–127. oldal; ³ *Kuntrész ácharon* 163a.; ⁴ *Sábát* 92b. Misna; ⁵ *Sulchán áruh* JD 376:4. RÖMÁ.; ⁶ *Nité Gávriél – Ávelut* 2. kötet 40:14.; ⁷ Lásd *SuT RáNáCH* 77. fejezet, de lásd *Kerem lóDávid* responsum 32. fejezet; ⁸ *Uo.*; ⁹ *Sábát* 93a.; ¹⁰ Lásd még *SÁ OC* 568:10.; ¹¹ Lásd *Igrot Mose* responsum JD 1. kötet 254. fejezet; *NG* uo. 50:12–15.; *SÁ EH* 62:3. és *Pitché tsuvá* uo. 6.; ¹² *Cic Eliezer* responsum 7. kötet 49. fejezet; ¹³ Lásd minderről *Jábiá omer* responsum 6. kötet OC 30. fejezet, 10. kötet OC 55. fejezet *chélek séni* 1.; *Tov lóhodot* 439–455. oldal; ¹⁴ *Sochér tov* 19:3.; ¹⁵ 2Mózes 24:18.; ¹⁶ *Sáár hámicvot, Váetchánán; Or cádikim, Ámud hátfila* 1:11.; idézi a *Böér hétév* OC 238:2., lásd még *Sáár hácijun* uo. 1.; ¹⁷ Talmud, *Gitin* 60b.; ¹⁸ *RöDál* a *Pirké dörábi Elizer*hez 46:10.; ¹⁹ *Sáár hámicvot* és *Or cádikim* uo.; ²⁰ *MáHáRSám* responsum 1. kötet 158. fejezet; ²¹ *Piszké tsuvot* 238:3. és 24. láb.; ²² *Tov lóhodot* uo. 443. oldal; ²³ *Ávne cedek* responsum JD 102. fejezet, lásd még *Lvusé Mordecháj, OC tinjáná*, 186:2.; *Jábiá omer* uo. a fejezet végén; ²⁴ *Or cádikim* uo., lásd még a lubavicsi rebbe: *Igrot kodes* 18. kötet 32. oldal; *Tov lóhodot* 445–447. oldal; ²⁵ *SÁ RSZ, máhádurá bátrá* 1:2–3.; ²⁶ *Bráchot* 3b.; ²⁷ *Tov lóhodot* 447. oldal; ²⁸ *Piszké tsuvot* uo.; ²⁹ *Sochér tov* 1. fejezet; ³⁰ *Tov lóhodot* uo. 450. oldal végén; ³¹ *Uo.* 452. oldal; ³² *Uo.* 454. oldal; ³³ *Uo.* 453. oldal; ³⁴ *Széfér Háminhá-gim – Chábád* 20. oldal; ³⁵ Lásd még *Jábiá omer* 10. kötet uo. a bekezdés végén.

**Fény a
sötétség
felett**

**5784
hanuka**

programok és további információ:
zsidounnepek.hu

HÁROM AZ EGYBEN ANZIKSZ

ZSIDÓ LAJSTROM AZ EGYESÍTÉS ÉVÉBŐL

CSEH VIKTOR írása

Másfél évszázad még egy város életében is hosszú időnek számít, különösen, ha az átível a 20. századfordulón, a nagy építkezések és fejlesztések egyik fő korszakán. Megkísérelni akárcsak felsorolni is Budapest 150 évének zsidó vonatkozásait cikk formájában botorság, de még 150 folytatásos részletben is kihívás lenne, s végső soron ezt a feladatot látja el a Judapest anno rovata. Így aztán fővárosunk 150. születésnapjára nem is valamiféle ilyen összefoglalóval próbálkozott a rovat, hanem Pest, Buda és Óbuda egyesítésének évéből ír „üdvözlőlapot”, hogy hol és kik is formálták akkoriban a zsidó életet a Duna legnépesebb jobb és bal partján.

Óbuda: a fővárosi zsidók bölcsője

Menórás sírkövek tanúsága szerint már a 3–4. században élhettek zsidók a mai Óbudához tartozó Aquincum területén, a középkorban több feljegyzés is beszámol az ittlétükről, de az újkorban is ez volt az egyik első hely, ahol zsidók letelepedhettek a Zichy család jóvoltából, az 1700-as évek első negyedében. Az első önálló zsinagóga már 1733-ban felépült, de a máig aktív, tekintélyt parancsoló zsinagógát, melyet Landherr András (?–1831) tervezett, csupán 1820-ban avatta fel a hitközség akkori neves rabbija, Münz Mózes (1750–1831).¹

Budapest megszületésekor az óbudai rituális életet a zsinagóga harmadik rabbija, Hirsch Márkus (1833–1899) vezette. Hirsch rabbi 1861-ben,

HIRSCH ÓBUDAI RABBI (MILEV)

nem kevesebb, mint 27 év, hivatalosan megválasztott rabbi nélküli időszak után érkezett Óbudára. Az ismert Kittsee Chájim (Schlesinger; 1772–1849) irsai rabbi jesivájában tanult, világi ismeretekkel pedig Heilprin Mihály (1823–1888) Miskolcon élő könyvkereskedő, zsidó költő hatására kezdett foglalkozni, Prágában járt egyetemre. Óbuda előtt Tiszabón, korábban pedig Karcagon volt rabbi.²

A konzervatív rabbik táborát erősítette, ugyanakkor a világ változásaira sok esetben nyitottnak mutatkozott. Az 1869-es magyarországi zsidó szakadás után kialakult, sok évtizedes hazai orthodox-neológ vitában gyakran állították őt, 1890-től pedig Hirsch rabbi hamburgi közösséget példának, ugyanis utolsó működé-

AZ EGYKORI BUDAI NAGYZSINAGÓGA EREDETELEG A SZÜK ÖNTŐHÁZ UTCA FÖLÉ EMELKEDETT

Az első budai rabbi negyedik évszázada

Goldberg Rafael rabbi működésének 25. jubileumára, 1895-ben terjedelmes laudáció jelent meg az *Egyenlőség* hetilapban, melyből az alábbi részleteket érdemes kiemelni:

„F. év augusztus hó 9-én volt 25 esztendeje annak, hogy a budai hitközség beiktatta tisztségébe mind mostanáig működő lelkipásztorát: Goldberg Rafael dr.-t. Az akkori kongresszus után az idő szerint pártokra volt szakadozva az egész magyar Izrael, de Goldberg dr. megválasztása az ő hitközségében a béke bevonulását jelentette, mert még az orthodoxok is eljöttek házzá, hogy a választás fölött való meglegedésükről számot adjanak.

Azóta egymásután pergett le a 25 esztendő, a lelkipásztor összeforrt híveivel, nagyokkal és kicsinyekkel, kiket Isten-félelemre, jó-tevéésre, erkölcsös életre tanított. Mert tanító volt ő mindenütt: zsinagógában és iskolában, felnőttekkel és az ismeretek csarnokaiba bevonulókkal szemben egyaránt.

A szereplést sehol sem kereste, de azért mégis mindenütt megbecsülték és elismerték egyéni kiválóságait, melyek társadalmi és pedagógiai téren is megnyilatkoztak. [...] Vásári zajban sohasem találkozunk vele, de zajtalan tevékenységében nem egyszer kereste föl az elismerés. Trefort miniszter fölhívására készített vallásoktatási tantervet, melyet ez el is fogadott és a vallásoktatás terén kifejtett működéséért Eötvös Loránd báró miniszter intézett hozzá elismerő levelet. A felekezeti tanügynek egyébként is tett szolgálatot »A zsidó nép is irodalom története« című munkájával, melyből most jelent meg a negyedik kiadás.

A szószéken sem lármásak az ő sikerei, de mindig mélyrehatók, meggyőzők és szívhez szólók beszédei. Mint embert, polgárt, szegény zsidó tanulókat támogatóját, tisztelik, becsülik és szeretettel emlegetik a nevét tanítványai, kik közül nem egy a külföld jelességei közé tartozik.”¹²]

si helyén a tagok a különböző vallási gondolkodásuk ellenére is képesek voltak egységben maradni.³

Buda: Öntőház utca, Goldberg rabbi

Jóllehet a budai zsidók története már a török megszállás előtti időkbe

is visszanyúlik, az újkori korszakuk „csak” 1783-ban kezdődött, mikortól újból letelepedhettek a Duna jobb partján is. A budai hitközség az első önálló imaházát 1812-ben építette fel az Öntőház utcában, melynek helyére Knábe Ignác (1824–1887) tervei alapján 1865-ben épült a főzsinagógájuk.⁴

Első rabbijukat, 1870 nyarán, abszolút többséggel választották meg a budai zsidók,⁵ majd rövidesen látványos keretek között iktatták be, a társadalom széles körű érdeklődése mellett; az avatáson jelen volt sok magas rangú politikus mellett Házmán Ferenc (1810–1894) budai polgármester is.⁶

A pápai származású Dr. Goldberg Rafael (1841–1900) szülővárosában végezte alsó és középfokú tanulmányait, majd Breslauban (Wrocław, Lengyelország) járt egyetemre és rabbiszemináriumba, ahol 1868-ban avatták fel.⁷ Tehetséges szónok volt, nemcsak a német, de a magyar szavak művészi zsonglőre is, miért nem is csoda, hogy még avatásának évében, a korszak egyik legnagyobb magyar hitközsége, a nagyváradi hívta meg próbaszónoklatot tartani.⁸

Budai rabbiságát 1870 ősztől katedrai állással is kiegészítette, akkortól kezdve a patinás Budai Főreál (ma: Toldy Ferenc Gimnázium) összes osztályban ő tanította az izraelita vallást.⁹

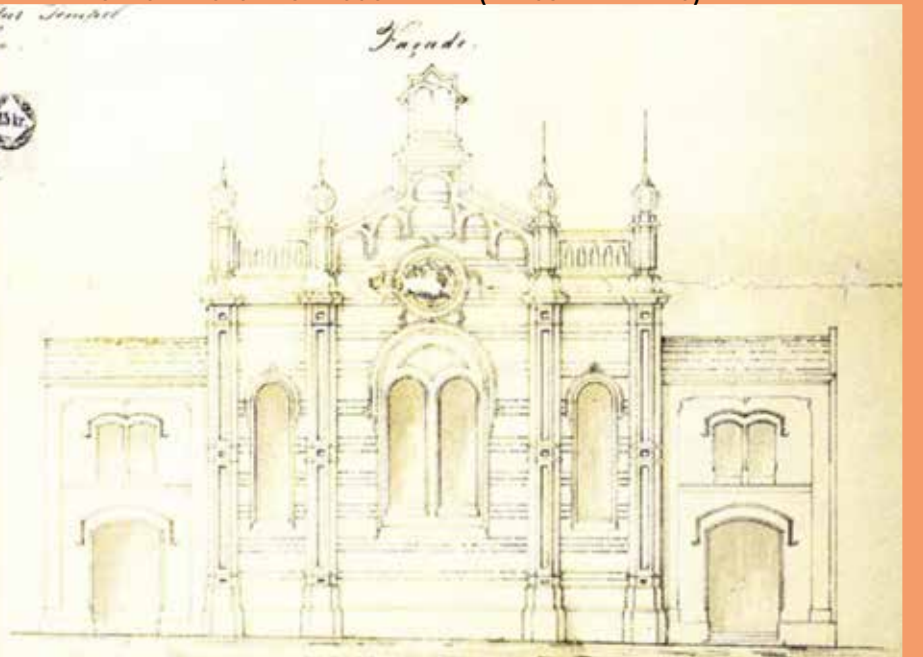
Goldberg rabbi életének „budai háromszöge”, a zsinagóga és iskola szegletekből az otthonában záródott, az Albrecht (ma: Hunyadi János) úton, gróf Lónyay Mányhért (1822–1884) miniszterelnök új világlájában,¹⁰ abban az ikonikus épületben mely bő fél évszázaddal később báró Hatvány Ferenc (1881–1958) festőművész és műgyűjtő otthona is volt.

A budai zsidók hazafiasságát mutatja, hogy 1873. december 2-án – kedden – az uralkodó negyedszázados jubileumán tömött padosorok előtt Goldberg rabbi magyar nyelvű ünnepi beszédet mondott.¹¹

Pest: a Dohány utca berkeiben

Habár a fővárosi zsidók története egyértelműen a budai oldalon kezdődik, a 19. század első harmadától fogva a pesti oldalra helyeződött át a hangsúly. Budapest létrehozásának évében már 14 éves volt a városképet máig meghatározó, Ludwig Förster (1797–1863) tervezte Dohány utcai zsinagóga, melynek élén a közösség második főrabbi-ja, dr. Kayserling Mayer (1829–1905)

AZ ÖNTŐHÁZ UTCAI ZSINAGÓGA TERVE (VÁROSHÁZA KIADÓ)

állt, aki elődje, dr. Meisel Wolf Aloys (1815–1867), vagy magyarosan „Meisel Farkas Lajos” német nyelvű szónoklatokat vitte tovább.

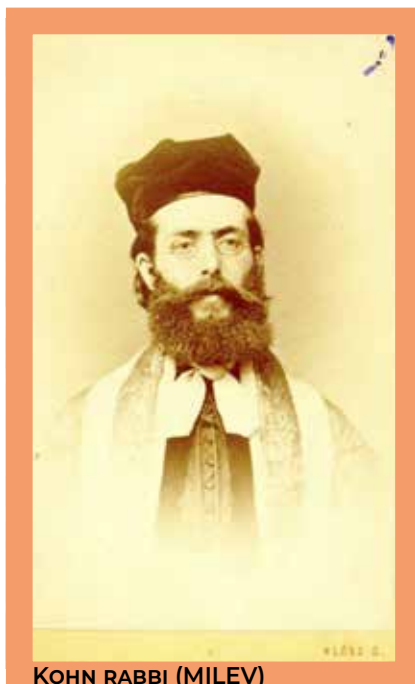
Kaysersling Hanoverben született, ahol a gimnáziumot is elvégezte, onnan Halberstadtban került, ahol először tanulmányozta behatóbban a Talmudot. Megfordult Prágában, majd Németország legnagyobb Talmud-iskolájában, végül Würzburgban nyerte el rabbiképesítését. Ezt követően a berlini egyetemre iratkozott be, ahol mestere a híres történész, Lepold von Ranke (1795–1886) volt. Több könyvet és számos tanulmányt írt, melyek témája elsősorban az emancipáció korabeli német zsidók, továbbá a spanyol-szefárd zsidók voltak. 1861-ben a svájci aargau kanton, 1870-től a Dohány utcai főrabbi.¹³

KAYSERLING RABBI OLAJPORTRÉJA (MILEV)

A 19. század közepétől kezdve erőteljes nyelvi akkulturalizáció zajlott a hazai zsidó ifjúság körében, akik 1860-ban német hitszónoklat helyett magyar nyelvűt követeltek. Ezek után nem meglepő, hogy Lovag Lányi Jakab (1816–1879), a pesti hitközség 1865-ben megválasztott elnöke az egyik fő céljául tűzte maga elé, hogy magyar hitszónokot válasszanak a Dohány utcai zsinagógába.¹⁴

Dr. Kohn Sámuel (1841–1920) 1866 nyarán tartotta bemutatkozását, mely a Dohány utca első magyar nyelvű szónoklata volt. A *Mi tartot-*

KOHN RABBI (MILEV)

ta fenn Izraelt? című beszéd Zakariás próféta könyvére épült, miből Kohn rabbi azt fejtette ki, hogy Izrael megszűnt nemzet lenni, de mint vallás örökké fog élni. A beszédet követően a hitközség közgyűlése Kaysersling főrabbitól független állású rabbivá és hitszónokká választotta Kohnt, annak ellenére, hogy ő még a rabbiképesítő okmányát sem kapta kézhez. Kohn Baján született és tanulmánya-

it is ott végezte a katolikus gimnáziumig bezárólag, majd a kismartoni és pápai jesivákba került, aztán pedig a boroszlói rabbiszeminárium hallgatója lett, itt diáktársainak Petőfit, Kisfaludyt és más magyar költőket fordított németre; az intézet hivatalosan 1867. január 27-én avatta rabbivá.¹⁵ Mint felavatott rabbi az első beszédét június 30-án tartotta *A zsidó lelkész feladata* címen.¹⁶ A rabbifeladatai mellett a magyar zsidó történelem egyik első kutatója lett, a témában számos publikációja is megjelent; munkásságát I. Ferenc József királyi és udvari tanácsosi címmel is elismerte.

Pest: a Rumbach utca berkeiben

A pesti zsidó hitközség már az Orczy-házban is gondoskodott arról, hogy a vallási téren haladóbb gondolkodású és a tradíciókhoz ragaszkodó híveik külön, a saját ízlésüknek megfelelő imahelyen gyakorolhassák hitüket. A bécsi, Mannheim-féle mintát követő kórustemplomi tagok felépítették a Dohány utcai zsinagógát, a konzervatív zsidók viszont 1859 után is az Orczy-házban maradtak, ugyanakkor ők is előkészületeket tettek egy saját zsinagóga fel-

A FŐVÁROSI ORTHODOXOK ZSINAGÓGÁJA AZ ORCZY-HÁZBAN (MILEV)

építésére, melynek egyik határköve 1867-ben volt, amikor 24 Orczy-házi zsidó 50 ezer forintért megvásárolta a Tomoli-Kern-féle telket a Rumbach (akkoriban Rombach) utcában, hogy ott egy másik zsinagógát építhessenek.¹⁷

A terveket egy fiatal – akkor még ismeretlen – bécsi építész, Otto Wagner (1841–1918) készítette. Az építkezés 1870 májusában kezdődött el, azonban ekkor még a hitközségnek nem volt építési engedélye, ugyanis a mérnöki hivatal habozott megadni azt a vasszerkezetű kupola miatt, a terveket ugyanis túl légiesnek ítélték és félték a beomlástól, ám összel változtatások mellett mégis zöld utat adtak¹⁸ – a szájhagyomány szerint a mérnöki hivatalnak elég volt az alig 30 éves Wagner szava, hogy a kupola állni fog. Az oktagonális zsinagógát 1872. október 1-jén avatták fel, de a külső homlokzat csak 1873. április 1-jén készült el teljesen.

Az új zsinagógával új rabbiszék is keletkezett, melyet elsőként Pollák Eliezer (Lázár, 1822–1905) foglalhatta el, röviddel az épület felavatása előtt. Pollák rabbi fiatal korában először a nyitrai (Nitra, Szlovákia), aztán a sókszelőcei (Selice, Szlovákia), majd a galgóci (Hlohovec, Szlovákia) jesivában tanult, de talmudikus tanulmányokat folytatott Miskolcon Wohl Ábrahámnál, illetve Óbudán Münz rabbi vejénél, akitől rabbidiplomáját is kapta, közben pedig a gimnáziumot is elvégezte. Prágában filozófiát hallgatott az egyetemen. Pestre a porosz sziléziai Inowroclawból (Inowrocław, Lengyelország) hívtak meg. A neológ hitközség vallási

életében nagy szerep jutott Polláknak a rituális élet felügyelésében és betartatásában, kósersági kérdésekben ő számított a legfőbb fórumnak.¹⁹

Szónoklatait – bár idősebb korára beszélt magyarul – végig németül tartotta, ettől függetlenül mindenkor erős magyar identitása volt, mutatja ezt az is, hogy az 1866-os hadjárat idején, amikor az inowroclawi kerületi parancsnok követelte tőle, hogy mondjon imát a poroszok győzelméért, ezt Pollák rabbi úgy hártotta el, hogy csak azért imádkozhat, hogy „béke legyen, hogy testvér nemzetek egymást ne rontsák”. Amikor számon kérték, hogy miért nem, akkor úgy felelt, hogy születésére nézve magyar, miután Nyitrán látta meg a napvilágot és hazája ellen nem fohászkozhat.²⁰

Pest: gyermekcipőben a fővárosi orthodoxia

A Dohány utcai zsinagóga 1859-es megnyitása után lakat került az Orczy-házban lévő Kultusztemplomra, melyet később sokáig posztóraktárnak használták. Azonban kevésbé ismert tény, hogy a Rumbach utcai zsinagóga felépülése után az Orczy-ház régi zsinagógára is lakat került, igaz, nem véglegesen, de három évre igen.

Történt ugyanis, hogy az a 96 család, amelyik nem volt hajlandó a Rumbach zsinagógába járni, mert azt szombaton is építették, nem tudta kigazdálkodni az Orczy-házi zsinagóga 4000 forintos bérleti díját. Ezért átmenetileg Lindenbaum Lévi házának (Káldy Gyula utca 6.) a magánmaházába jártak, majd 1873-ban a Révay utca 18. alatt rendeztek be

egy zsinagógát és iskolát. Közben a visszatérés lehetőségéről is folytak a tárgyalások az Orczy bárókkal, melyet végül siker koronázott, és 1875. június 4-én, pénteken újból használatba vették a régi zsinagógát, ahol az avatóbeszédet a megbecsült tokaji orthodox rabbi, Schück Dávid (1814–1890) tartotta.²¹

Budapest megalakulásának évében tehát pont szünetelt a szervezett vallási élet az Orczy-házban, illetve ekkor még orthodox rabbi sem működött a városban. A főváros első orthodox rabbija 1879-től a *Máchné Chájim* halhatatlan szerzője, Ráv Chájim Szófer (Schreiber Joáchim, 1821–1886), korábban sajozsentpéteri és munkácsi (Munkácsévo, Ukrajna) rabbi lett.²²

150 éve innen és most

A három város egyesüléséből alakult Budapesten 1873-ban tehát négy zsidó hitközség volt öt zsinagógával és öt rabbival, ami meglehetősen szerény módon elégíthette ki az akkor mintegy 70 ezer fővárosi zsidó polgár vallási igényeit.

Napjainkban – a zsidók szempontjából még inkább küzdelmes időszakok ellenére – legalább ugyanennyi, talán még több zsidó származású ember is él Budapesten, miközben majdnem harminc zsinagóga és ugyanennyi rabbi teljesít szolgálatot három hitközség kötelékében. S bár nem az összehasonlítás volt a cél, egyértelműen megállapíthatjuk, hogy a ma élő zsidóknak minden szempontból sokkal több lehetősége van ősei vallásának megélésére. Merjünk hát élni ezzel a különleges alkalommal!

¹ Dohi Gabi, „Az óbudai zsidóság nyomában – Beszélgetés Cseh Viktor kultúrtörténésszel”, *Óbudai Anziks*, 2017. 3. évf. 4. szám, 46–54. old.; ² Cseh Viktor, *Zsidó Örökség – Vidéki zsidó hitközségek Magyarországon*. Budapest: Mazsike, 2021. 343–344. old. A továbbiakban: Cseh, 2021.; ³ Például: „Hirek – Hogy milyen rabbival...”, *Egyenlőség*, 1898. 17. évf. 9. szám, 8. old.; ⁴ Ujvári Péter (szerk.), *Magyar Zsidó Lexikon*. Budapest: Zsidó Lexikon, 1929. 149. old. A továbbiakban: Ujvári, 1929.; ⁵ „Rabbinermahl”, *Pester Lloyd*, 1870. 17. évf. 139. szám, 9. old.; ⁶ „In der Ofner Israelitischen Schule”, *Pester Lloyd*, 1870. 17. évf. 224. szám, 3. old.; ⁷ Ujvári, 1929: 317. old.; ⁸ „Probepredigt”, *Pester Lloyd*, 1868. 15. évf. 119. szám, 5. old.; ⁹ Say Móricz dr. (szerk.), *A Budapest II-ik Kerületi Állami Reáltanodának tizenötödik évi értesítője*. Budapest: Magy. Kir. Egyetemi Könyvnyomda, 1871. 6.; 21. old.; ¹⁰ Say Móricz dr. (szerk.), *A Budapest II-ik Kerületi Állami Reáltanodának Tizenhatszadik évi értesítője*. Budapest: Magy. Kir. Egyetemi Könyvnyomda, 1874. 8. old.; ¹¹ „Rövid hírek – A budai...”, *Fővárosi Lapok*, 1873. 10. évf. 279. szám, 3. old.; ¹² „Hirek – Negyedszázados jubileum”, *Egyenlőség*, 1895. 14. évf. 41. szám, 8–9. old.; ¹³ Haber Samu, „Kaysersling Mayer dr.”, *Egyenlőség*, 1899. 18. évf. 25. szám, 3–5. old.; ¹⁴ Feleki Sándor dr., „Zsidó magyar írók és tudósok. – Dr. Kohn Sámuel”, *Egyenlőség*, 1890. 9. évf. 46. szám, 11. old.; ¹⁵ Groszmann Zsigmond dr., „Kohn Sámuel. (Életrajzi válat, halála első évfordulójára.) I. Tanulóévek”, *Egyenlőség*, 1921. 40. évf. 13. szám, 8–9. old.; ¹⁶ Groszmann Zsigmond dr., „Kohn Sámuel. (Életrajzi válat, halála első évfordulójára.) II. Pesti rabbiság”, *Egyenlőség*, 1921. 40. évf. 14. szám, 9. old.; ¹⁷ Gábor Gyula, „Az ötvenéves Rombach-utcai templom”, *Egyenlőség*, 1922. 41. évf. 36. szám, 4. old.; ¹⁸ Sisa József, „A Rumbach utcai zsinagóga, Otto Wagner ifjúkori alkotása”, *Ars Hungaria*, 1982. 10. évf. 1. szám, 43–45. old.; ¹⁹ „Hirek – Pollak L. pesti rabbiról”, *Egyenlőség*, 1901. 20. évf. 21. szám, 9.; ²⁰ „Pollak Eliezer rabbi 1822–1905”, *Egyenlőség*, 1905. 24. évf. 28. szám, 3–5.; ²¹ Freudiger Ábrahám, „Történelmi visszapillantás”, *Zsidó Ujság*, 1937. 13. évf. 22. szám, 2. old.; ²² Cseh, 2021: 181–182. old.

„Nem leszünk ezentúl sem budaiak, sem pestiek, hanem leszünk ezentúl budapestiek.”

Ágai Adolf, 1873. november 17.

„1872-ben született döntés arról, hogy Buda és Pest szabad királyi fővárosok, valamint a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei Óbuda mezőváros és a Pest vármegyei Margit-sziget[7] egyesítéséből új fővárost alapítanak. Erről az Országgyűlés az 1872. évi XXXVI. törvénycikkben rendelkezett az alábbiak szerint:

1.§ Buda és Pest sz. kir. Fővárosok, valamint Ó-Buda mezőváros és a Margitsziget, ez utóbbiak Pest vármegyéből kikebelezetvén. Buda-Pest főváros név alá egy törvényhatósággá egyesítetnek.

2.§ Az ekkép alakított főváros, mint önálló törvényhatóság... gyakorolni fogja a törvény korlátai közt:

a, az önkormányzatot

b, az állami közigazgatás közvetítését

c, foglalkozhat ezen kívül egyéb közérdekű, sőt országos ügyekkel...

3.§ Önkormányzati jogánál fogva a főváros saját belügyeiben önállólag intézkedik, határoz és szabályrendeletet alkot, s határozatait és szabályrendeleteit saját közegei által hajtja végre...”

A fenti törvénycikket követve 150 évvel ezelőtt, 1873. november 17-én összeült az egyesített székesfőváros tanácsa és átvette elővárosainak tanácsától az ügyintézés. Ezzel megszületett Budapest, egyesítve a Duna két partján fekvő három települést, Pestet, Budát és Óbudát. Az egyesített várost ekkor összesen 10 kerületre osztották föl. Ebből három (I. kerület – Vár, Tabán és Krisztinaváros; II. kerület – Országút és Víziváros; III. kerület Újlak és Ó-Buda) a budai oldalon feküdt, a többi hét (IV. kerület – Belváros; V. kerület Lipótváros; VI. kerület – Terézváros; VII. kerület –Erzsébetváros; VIII. kerület – Józsefváros, IX. kerület – Ferencváros; X. kerület – Kőbánya) pedig a pesti oldalt tette ki. A főváros területe többször is módosult a környező települések csatlakozása miatt, így a kerületeket többször átszervezték, számukat bővítették. Ez történt az 1930-as évek elején, 1950-ben és végül 1994-ben. A legnagyobb bővülés 1950-ben történt, amikor Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye több megyei városát és nagyközségét (pl. Pesterzsébet, Csepel, Soltvadkert és Újpest) a fővároshoz csatolták. Így alakult ki a ma is ismert nagy Budapest, immár 22 kerületével. Utoljára 1994-ben történt változás, amikor az egykori Soroksár területén a XX. kerület kettéválasztásával kialakították a mai XXIII. kerületet.

Az izraelita vallású budapestiek létszáma és lakosságban elfoglalt arányszáma 1880 és 1920 között növekedett (70.879-ről 215.512-re, azaz 19,7 százalékról 23,2 százalékra), majd 1941-ig csökkent (184.453-ra, azaz 15,8 százalékra). Ennek oka többek között az elvándorlás és a kikeresztelkedés volt.

ÓBUDA

Az a városrész, amelyet ma Óbudának hívunk, csak részben egyezik meg a történelmi Óbudával, tulajdonképpen csak a város 19. század végi belterületét foglalja magába.

III. kerület, Óbuda

Az Óbudán letelepült zsidókról, 1349-től vannak először értesülések. Először a XVIII. század elején kaptak engedélyt a zsidók kőtemplom építésére. Ez az épület azóta elpusztult.

Mária Terézia, Habsburg uralkodó rendelkezései a város periferiájára kényszerítették a zsidókat. Így például itt, Óbudán a földesurak védelme alatt fejlődtek az újkori zsidó közösségek.

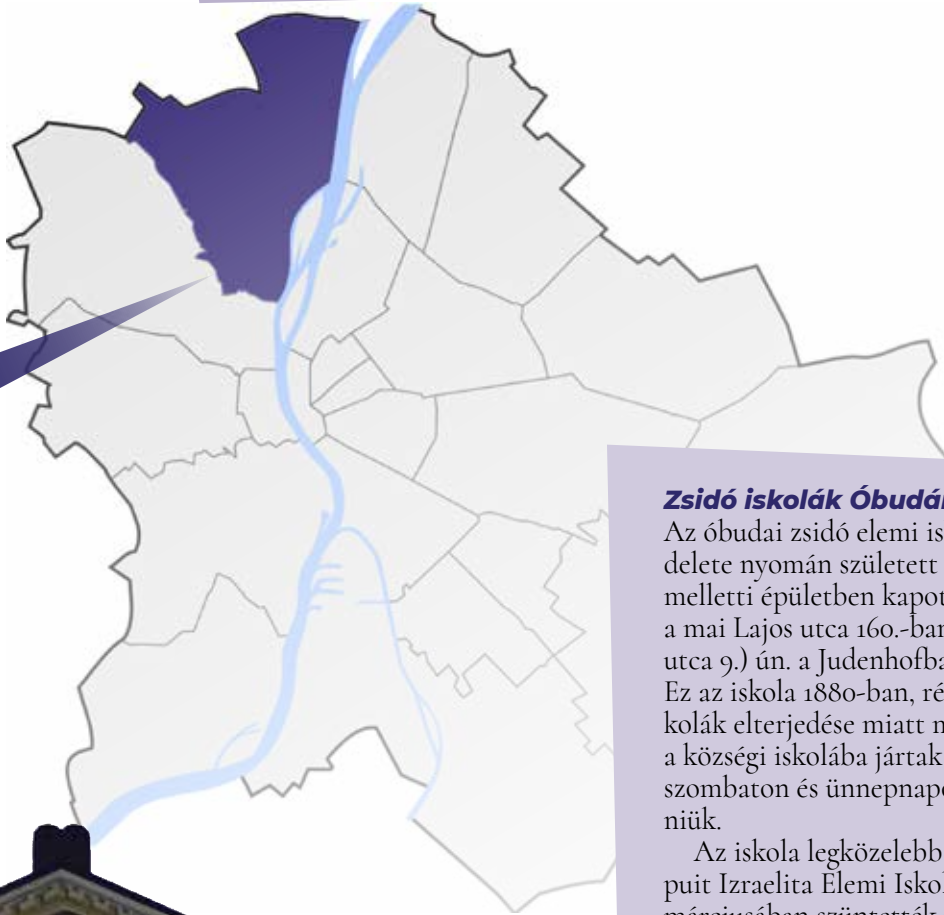
Az új, ma is álló zsinagógát 1821. július 20-án avatták fel. A templomot 1900-ban restaurálták, ekkor kapta meg mai szecessziós formáját. A Habsburg Birodalomban a maga korában a legnagyobb zsinagóga volt.

A II. világháború pusztításai elérték ezt a templomot is. 1945-öt követően menedékháznak, múzeumnak és a Magyar Állam által működtetett tévéstudiónak is helyet adott már az épület. 2010 szeptemberétől az Egységes Magyarországi Izraelita Hitközség újra visszaállította a zsinagóga eredeti funkcióját. Mára az újjáéledő óbudai zsidóság fontos gyülekezőhelye és kulturális központja.

Aquincum

A Budapesti Zsidó Múzeumban látható az a III. századi sírkő, amely Aquincum területéről került elő. Ezen egy család domborműves arcképe található, valamint latin nyelvű felirat, három menóra-rajzolatot és görög betűkkel írva az „Egy az Isten” jelmondat látható, zsidóságuk végső bizonyítékeként.

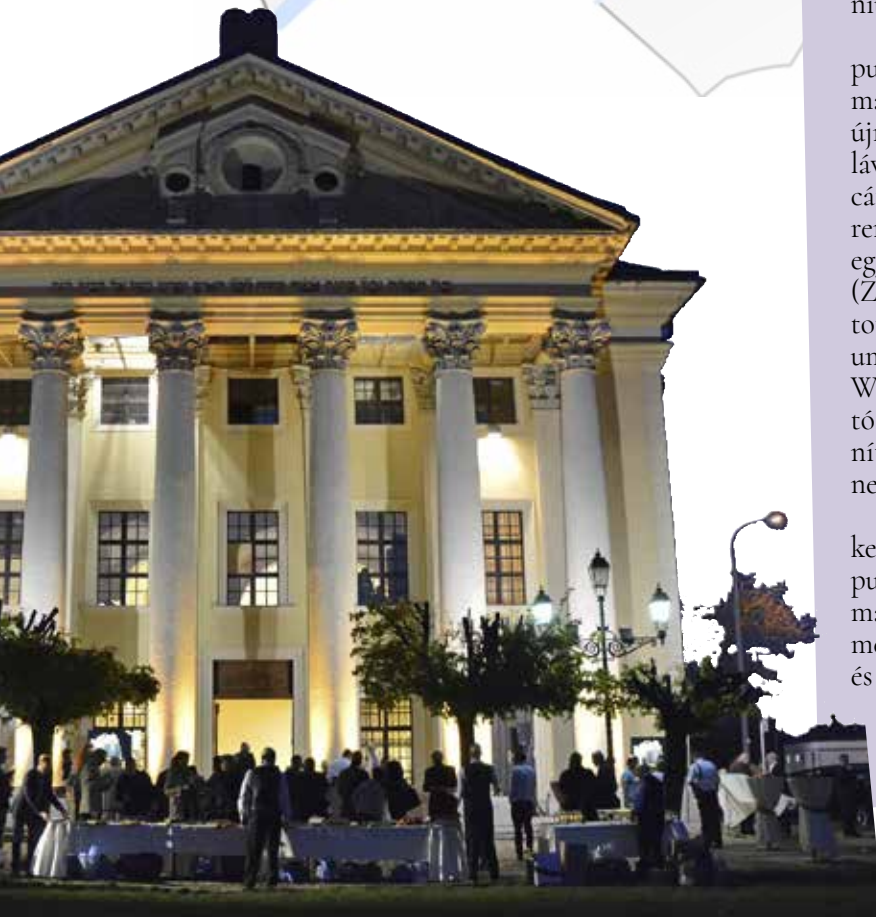
Zsidó iskolák Óbudán

Az óbudai zsidó elemi iskola II. József türelmi rendelete nyomán született meg. Először a zsinagóga melletti épületben kapott otthont, majd 1784-től a mai Lajos utca 160.-ban található (akkor Zichy utca 9.) ún. a Judenhofba (zsidóudvar) költözött. Ez az iskola 1880-ban, részben az ingyenes népiskolák elterjedése miatt megszűnt, a zsidó diákok is a községi iskolába jártak azzal a megkötéssel, hogy szombaton és ünnepnapokon nem kellett bemenniük.

Az iskola legközelebb 1920-ban nyitotta meg kapuit Izraelita Elemi Iskola néven. Az iskolát 1944 márciusában szüntették meg. Noha a háború után újra megnyitották, 1948-ban a többi egyházi iskolával együtt bezárták, később magát a Zichy utcát is főlszámolták. Ma már csak a gyermekorvosi rendelő falán lévő emléktábla utal létezésére: „Az egykor itt működő óbudai izraelita elemi iskola (Zichy u. 9.) tanítóinak, diákjainak emlékére állították a még élő növendékek és az Óbudai Múzeum Közalapítvány. A holokauszt áldozatául estek Weisz Béla igazgató, tanító, Gyenes Jolán igazgató, tanító, Vándorné Mérei Ibolya tanító és sok tanítványuk. „Örök nevet adok nékik, amely soha el nem vész.” *Jes. 56:5.*”

A zsidó oktatás azonban nem tűnt el végleg a kerületből. 2017 szeptemberében nyitotta meg kapuit az óbudai Maimonidész Gimnázium, ami immáron hat évfolyamon oktatja a világi és zsidó ismereteket. A kerületben emellett zsidó bölcsődét és óvodát is működtet az EMIH.

(Az egykori óbudai zsidó iskolákról az Óbudai Anziks 2022. téli számában olvashatunk bővebben.)

JUDAPEST ANNO

PEST

A három „eredetváros” közül Pest tartotta magától legtovább távol a zsidókat. Noha 1406-ból fennmaradt egy pesti Saul emléke, aki IV. Béla zsidótörvényének hiteles másolatával védte meg a magyar zsidók jogait és 1504-ben biztosan voltak házakkal rendelkező pesti zsidók, akiknek temetője is volt, a török kiűzése után Pest városa évszázadokon át fönntartotta a jogát, hogy a zsidók betelepüléséről döntsön – ők pedig úgy döntöttek, nem kérnek belőlük. Még az átutazóban lévő kereskedőket sem látták szívesen, éjszakára külön adót fizettettek velük, ha meg akartak szállni. A Budáról áttelepülni kívánó zsidókat elkergették, a repülőhídon magasabb hídpénzt fizettettek velük. Az 1727-es és 1776-ig a „zsidó összeírásokon” örömmel jelenthették, hogy Pest zsidó lakossága nulla. 1755-ig még csak kereskedni sem mehetnek be és a vásárokat sem látogathatják. A jó pesti polgárok zsidómentes életének végül II. József türelmi rendelete vetett véget, ami biztosította a zsidók letelepedéshez való jogát a székes királyi városokban.

VII. kerület, Belső-Erzsébetváros: Dobócia, avagy „a gettó”

Érdekes kontrasztot alkot Belső-Erzsébetváros, ahol békésen megférnek a romkocsmák és a féktelen éjszakai élet és Budapest zsidó intézményeinek jelentős többsége. A környék valóban az első zsidónegyede volt Pestnek, itt helyezkedtek el ugyanis az ún. Orzcy-házak, ahol elsőként telepedhettek meg zsidók a 18. század végén. Innen „kiszivárogyva” aztán megteremtették a környék zsidós jellegét, az 1870-es népszámlálás szerint az akkori Terézváros (ma kb. a VI–VII. kerület) lakosságának 45 százaléka volt zsidó, szemben a város átlagos 20 százalékos arányával. Nem véletlen, hogy itt épült föl mindhárom zsidó felekezet ikonikus zsinagógája, iskolák, mikve és hitközségi épületek népesítették be a környéket, ahol a zsidó kispolgárság a keresztényekkel keveredve élte pezsgő mindennapjait.

Ekkori „gúnyneve” a Dobócia mára feledésbe merült, ma sokkal inkább későbbi „funkciója” nyomán egyszerűen a gettóként emlegeti a zsidó lakosság.

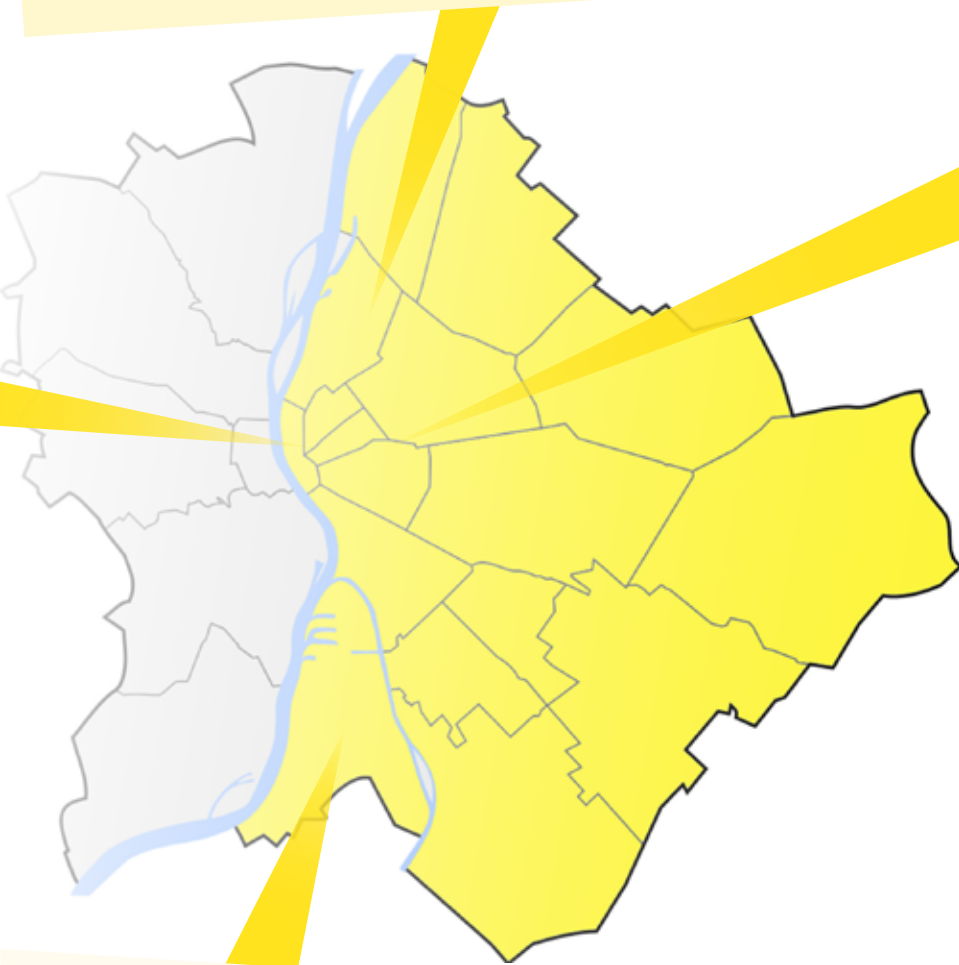

XIII. kerület, (Új)Lipótváros

Újlipócia azonban mind a mai napig megtartotta „gúnynevét”. Egykor a feltörekvő zsidó polgárság és az elit lakhelye volt, ma pedig elsősorban a gyökereihez inkább kulturálisan, mint vallásilag kötődő fiatal zsidó családok kedvelt lakhelye, ahol több zsinagóga, zsidós üzlet és – a Brooklyn Bagel megnyitásával – kóser étterem is áll a közösség rendelkezésére.

VIII. kerület, Józsefváros

A harmadik, zsidók által leginkább lakott kerület a Józsefváros volt. A Teleki tér, a Nagy Fuváros utca környéke több ezer zsidónak, fuvarosoknak, kereskedőknek, ószereseknek, mesterekből álló közösségnek adott otthont. Megannyi kóser élelmiszerüzlet, iskola, óvoda, és számtalan egyesület, klub és kör tette pezsgővé a zsidó életet a kerületben. Szinte minden utcában működtek apró stiebelelek, lakásimházak, a századfordulón összesen 44 állandó és az ünnepekre kinyitó „pótimaház” üzemelt. Mára egyetlen ilyen kis imaház működik: A Teleki tér 22. szám alatt, az udvar hátsó részében bukkanhatunk rá az apró, de az utóbbi években reneszánszát élő imaházra. Emellett két nagyobb zsinagóga, a Nagy Fuváros utcai Emberbarát imaház és a Rabbiképző zsinagógája üzemel már csak a kerületben.

CSEPEL

Csepelről nem a nagy zsidó vallási élet ugrik be elsőre, pedig az 1950-ben Budapesthez csatolt városka élete szorosan összefonódott a zsidókkal. Mindez egy zsidó családdal kezdődött, mégpedig egy bizonyos Weiss családdal, akiknek 1893-ban nyílt meg Csepelen a lőszer-gyára. Ez vetette meg a világhírű Weiss Manfréd gyár alapjait, amelynek terjeszkedésével párhuzamosan az akkor még csak falunak számító Csepel rohamos fejlődésnek indult. Amikor Weiss Manfrédék nekikezdték a gyárépítésnek, huszonhét zsidó élt Csepelen. Számuk azonban egykettőre megtízszereződött, az I. világháború idejére pedig már 500 zsidó élt Csepelen. Voltak köztük gyári munkások, orvosok, boltosok: Csepel gazdasági élete éppúgy összefonódott az itt élő zsidókkal, mint a közösség mindennapjai.

A CSEPELI GYÁRTELEP 1928-AS KÉPESLAPON. (ORSZÁGOS SZÉCHENYI KÖNYVTÁR, HUNGARICANA.)

JUDAPEST ANNO

BUDA

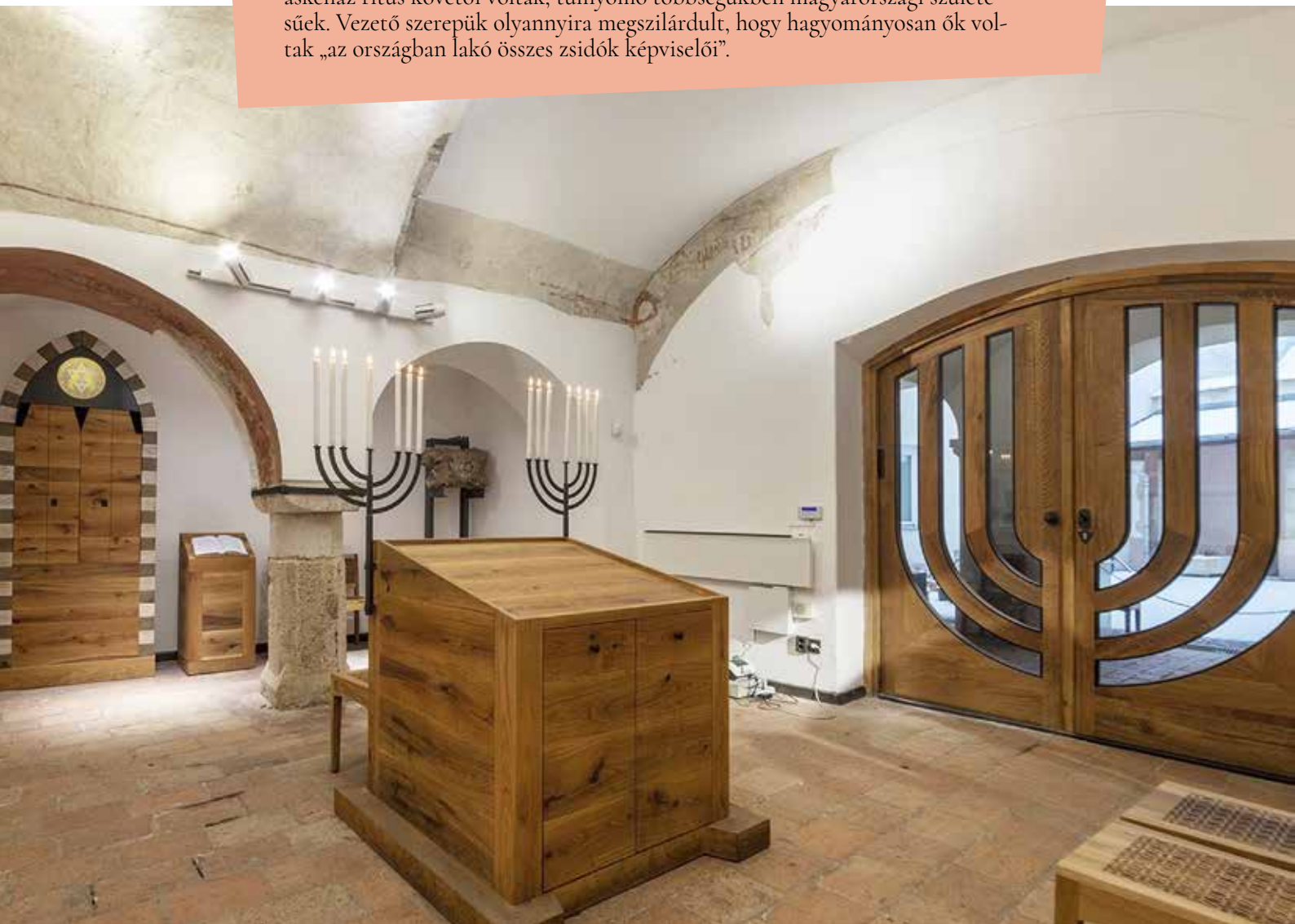
A tatárjárás után elnéptelenedett országban szívesen fogadták az idegen telepeseket, s több zsidó család is bevándorolt. A 13. század második felére már minden bizonnyal kialakult az első budai zsidónegyed a mai Dísz tér – Szent György utca nyugati oldalán. A várnegyed déli részén zsinagóga épült, s már a temető is használatban volt az Ördögárok mellett.

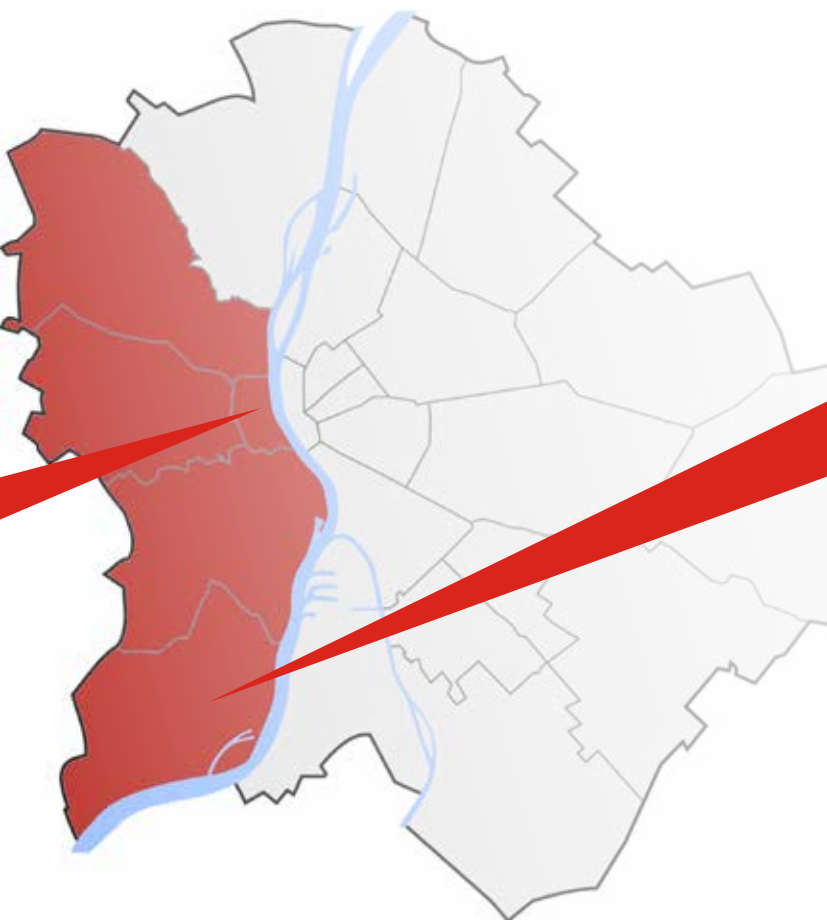
I. kerület, Várnegyed

A régi budavári zsinagóga egyetlen korabeli említését annak köszönhetjük, hogy a Budai Krónika feljegyzése szerint az elűzött volt budai rektor fegyvereseivel 1307. június 1-jének éjjelén a zsinagóga melletti ún. Zsidó kapun (a mai Fehérvári kapu elődje) keresztül hatolt be újra a városba, mely nevét a mai Szent György utcában elterülő zsidónegyedéről nyerte.

Valószínűleg Zsigmond király palotaépítkezése miatt ezt a régi zsidónegyedet megszüntették. Az új zsidó utca (platea Judeorum, vicus Judaicus, Judengasse) a mai Táncsics Mihály utcának a Bécsi kapu – akkori nevén Szombat kapu (Portha Sabbathi, Samsten-Thor) – közelében lévő részén jön létre. Ez a külön falakkal kerített zsidó utca maradt a közösség lakóhelye a török uralom idején is.

Zsigmond király uralmának utolsó évtizedeiben a budaiak alkották az ország legnagyobb zsidó közösségét. A nagyjából 320-400 fős közösség tagjai az askenázi rítus követői voltak, túlnyomó többségükben magyarországi születésűek. Vezető szerepük olyannyira megszilárdult, hogy hagyományosan ők voltak „az országban lakó összes zsidók képviselői”.

XXII. kerület, Budafok-Tétény

Nagytétényben található az ország egyik legrégebbi zsidó temetőjét. A település földesurai ugyanis támogatták, hogy zsidó családok telepedjenek meg náluk. Az első imaházát a Rudnyánszky család egyik gazdasági épületében rendezték be a XVIII. század közepén, és ők biztosították helyet a zsidó temető számára is. A legrégebbi, ma is látható sírkövet 1750-ben állították Böhm Zálmán emlékére.

LIEBMAN FLÓRA összeállítása

Budai mikvék

A Budai Várban fellelt zsinagóga közelében mikvére is bukkantak. Ez az egyik első mikve, amiről tudomásunk van Magyarországon, kortársa a ma is látogatható soproni mikvének. Ez a mikve elképzelhető, hogy ma is használható lenne, ha a látogathatósága megőrzése érdekében nem tartanák mesterségesen alacsony szinten a feltörő forrásvizet.

A Duna menti források vizének mikveként való használatáról a híres Jichák Ben Mose bécsi rabbi (1180–1250) írásából is értesülünk. Mint írja *Or záruá* című könyvében: „Én, a szerző, elvetődtem Hágár (Magyarország – a szerk.) földjére, Budára és Esztergomba, ahol... meleg vizű források buzognak fel a földből, és azt kérdezték tőlem, hogy ezek alkalmasak-e arra, hogy a nők megmerítkezzenek bennük, mert kétségük volt efelől, a [vizük] ugyanis meleg. Azt tanítottam nekik, hogy alkalmasak.”

A kérdezők itt attól tartottak, hogy a meleg víz miatt a mikvébe merülés inkább fürdőzésnek fog tűnni, nem megmerülésnek. Félő, hogy lesznek, akik az fogják hinni, hogy a rituális tisztálkodáshoz nem kell mikve, elég

a sima fürdő – hiszen a forrásvíz általában hideg, a fürdővíz az, ami meleg. Ám az *Or záruá* szerint, mivel ez a víz eleve melegen tör fel a földből, így más, mint a felmelegített fürdővíz, ráadásul mások szerint egyáltalán semmi nem írja elő, hogy hideg legyen a víz.

(Oberlander Báruch Mikvék a fővárosban című cikke nyomán)

Oktatással az antiszemitizmus ellen

STRASBOURGBAN TARTOTT KONFERENCIÁT AZ EURÓPAI TETT ÉS VÉDELEM LIGA

Az Izrael-ellenesség az antiszemitizmus új formáját jelenti, ezért időszerű és szükséges az antiszemitizmussal, Izrael Állammal és a zsidósággal kapcsolatos iskolai tananyagok felülvizsgálata az európai oktatás rendszerében – jelentette ki Deutsch Tamás az Európai Tett és Védelem Liga (Action and Protection League – APL) strasbourgi konferenciáján. – írja a Neokohn.

Az oktatás szerepe az antiszemitizmus elleni küzdelemben címmel november közepén megtartott tanácskozás társszervezőjeként a Fidesz európai parlamenti delegációjának vezetője kiemelte:

csak a tudás, az ismeretek átadása révén lehet megakadályozni, hogy a történelem megismételje önmagát, és a zsidó közösség újra a szélsőséges csoportok céltáblája vagy áldozata legyen.

A politikus szerint az október 7-én, az Izraellel szemben elkövetett terrortámadás után Nyugat-Európa számos nagyvárosában történt antiszemita cselekményekhez, Izrael-ellenes, „látszólag palesztinpárti, de valójában a terrorizmust és a terroristákat éltető tüntetésekhez” a baloldali és a szélsőbaloldali pártok, valamint civil szervezetek is csatlakoztak.

Deutsch úgy vélte, a terrorcselekmények mentegetése igazolja azt a történelmi tényt, hogy a szocializmus eredendően és következetesen az antiszemitizmus oldalán áll.

Magyarországon a kormány zéró toleranciát hirdet és érvényesít az antiszemitizmus minden formájával szemben.

Ma Magyarország az egyik legbiztonságosabb hely a zsidóság számára – hangsúlyozta.

Deutsch Tamás elmondta: a Tett és Védelem Alapítvány (TEV) azzal a céllal jött létre, hogy a zsidóságról való ismeretek hiteles átadásával, valamint a magyarországi zsidó közösség identitásának és hagyományainak erősítése által elejét vegye az antiszemita megnyilvánulásoknak. Az alapítvány részt vesz a magyar Nemzeti alaptanterv zsidósággal kapcsolatos tananyagainak kialakításában, a jövő nemzedékeinek zsidóságról alkotott képének alakításában.

Hölvényi György, a Kereszténydemokrata Néppárt (KDNP) európai parlamenti képviselője, a konferencia másik társszervezője beszédében hangsúlyozta, az antiszemitizmustól mentes, a demokratizmus, a tolerancia elvein alapuló társadalom felépítése az osztálytermekben kezdődik.

Az antiszemitizmus elleni küzdelem és az, hogy a tananyagok népszerűsítsék ezeket az értékeket, az állam felelőssége. Minden államnak kötelessége biztosítani, hogy az osztálytermek olyan helyek legyenek, ahol küzdeni lehet a radikalizálódás ellen – jelentette ki.

Panyi Miklós, a Miniszterelnökség parlamenti és stratégiai államtitkára beszédében hangsúlyozta: megkérdőjelezhetetlen az antiszemita cselekmények, a terrorcselekmények és a szabályozatlan, illegális migráció közötti összefüggés. Egyértelműnek nevezte, hogy a nyugat-európai országok nem tudják ellenőrizni a kialakult helyzetet, ahogy nem tudják követni a társadalmak változásait sem.

„A migránsok nem a liberális ideológia mellett foglalnak állást, a baloldali értékek kínálata számukra nem jelent semmit, ami a zsidó-keresztény háterő társadalom alapjait ingathatja meg” – fogalmazott.

Gál Kinga, a Fidesz európai parlamenti képviselőcsoportjának elnöke beszédében hangsúlyozta: küzdeni kell az erősödő antiszemitizmus ellen, és

nem megengedhetők azok a gyűlölet-megmozdulások, melyek nyugat-európai nagyvárosok utcáin zajlanak. Az ilyen megmozdulások az európai migrációs és integrációs politika elhibázottságát bizonyítják – jelentette ki.

Szalai Kálmán, a TEV titkára beszédében arra figyelmeztetett, hogy egyre erősödnek azok a hangok, melyek Izrael eltörlését követelik, és amelyek a zsidók elleni gyűlöltre uszítanak.

A szélsőséges eszmék nem állnak meg a zsidóknál, hanem az európai államok közösségének alapjait támadják, és szembe mennek az európai gondolattal és értékekkel – mondta.

Olti Ferenc, a TEV oktatásért felelős csoportjának vezetője hangsúlyozta: az oktatás a legfontosabb az antiszemitizmus megelőzéséhez. Ennek érdekében az alapítvány olyan kezdeményezést indított, amely kibővítené a zsidóságról szóló információkat és a zsidók bemutatását a magyar tanmenetben és tankönyvekben.

Noha az oktatás nemzeti hatáskörbe tartozik, ha az Európai Unió nem lép előre az antiszemitizmus elleni oktatást illetően, a jelenleg látott események folytatódni fognak az európai nagyvárosok utcáin – hívta fel a figyelmet Olti Ferenc. A konferencián két panelbeszélgetésre is sor került, ahol az előadók az iskolai tankönyvek felülvizsgálati folyamataiban és módszereiben felhalmozott tapasztalatokról, valamint a politikai szereplők hatásáról, szerepéről és felelősségéről értekeznek az antiszemitizmus elleni küzdelemben.

**Büszkén,
tőretlenül**

**5784
hanuka**

programok és további információ:
zsidounnepek.hu

DIVATTAL SEGÍTETTÜNK: adománygyűjtő est a Zsilipben

LIEBMAN FLÓRA írása

Jogosan merül föl mindenkiben a kérdés: lehet-e örülni, örömteli dolgokkal foglalkozni a háború idején, különösen most, amikor szerte a világban súlyos veszély fenyegeti a zsidókat. Amikor a lubavicsi Rebbét, Menáchem Mendel Schneerson rabbit kérdezték erről, ő a Báál Sém Tov magyarázatával válaszolt. E szerint a 121. zsoltár ötödik verse: „Isten az árnyékok” arra utal, hogy az Örökkévaló úgy cselekszik, ahogy mi a földön viselkedünk. *„Ha mi örömmel vagyunk, Isten is örömmel lesz irántunk. Így a leghelyesebb, ha ilyen tragikus időkben mindinkább vidám és pozitív dolgokkal foglalkozunk, hiszen az öröm legyőz minden korlátot.”*

Ennek szellemében döntöttek úgy a szervezők, hogy megtartják az idén harmadik alkalommal megrendezett Kóser és csinos divatbemutatót, és egy jó ügy szolgálatába állítják az eseményt. Így a programot kiegészítették egy jótékonyági árveréssel, aminek a bevételét teljes egészében olyan gyerekek megsegítésére ajánlották föl, akik az október 7-i terrortámadásban veszítették el szüleiket. Emellett a belépődíjakból befolyt összeg egy részét is a Chábád „Terror áldozatai” projekt javára ajánlották föl.

A divatbemutatót kísérő műsor is a zsidó összefogást és közös imáinkat jelenítette meg. Elsőként a Lauder iskola *Sirim* gyerekkórusa lépett föl, *Rév Kata* és *Bíró Eszter* vezetésével. Ezután a Bét Menáchem iskola tánc csoportját láthattuk: a kislányok táncát *Glitsenstein Cháni* tanította be és *Ráchel* ósanyánkra emlékeztek vele, akiről közismert, hogy mennyit imádkozik értünk, a gyermekeiért.

A következő fellépő műsora megérintette a szívünket és közelebb vitt bennünket Izraelben élő testvéreinkhez. *Liora Rut* zeneművész Cfáton él, a gimnázium elvégzése után alijázott Budapestről Izraelbe. A résztvevőknek elmesélte, hogyan élte meg a háború kitörésének pillanatait és azt, hogy hogyan segíthetjük imáinkkal mi is a katonákat, hogy sikerre vigyék küldetésüket. Történeteit csodálatos dalokkal és zsoltárokkal fűzte egybe. Végül Berkes Gabriella énekesnő vitalitásával és jókedvével jól ismert izraeli dalok éneklésére biztatta a résztvevőket.

A műsor elemei között a *Sejna Fashion*, a *Nubu Ház*, a *Noor Fashion*, valamint *Kovács Erika* divattervező kóser, ugyanakkor divatos és csinos ruháit csodálhattuk meg, amiből a végén vásárolhattak is a résztvevők.

Az este a jótékonyági vásárral zárult. Köszönjük mindazoknak a magánszemélyeknek és cégeknek, akik a tárgyakat fölajánlották és mindazoknak, akik részvételükkel, licitálásukkal és vásárlásukkal hozzájárultak, hogy közel 400 ezer forinttal támogathassuk a Chábád „Terror áldozatai” projektet, amivel a Hamász megszárlása nyomán elárvult gyermekek jövőjét segíthetjük megkönnyíteni.

A TÚSZOK CSALÁDTAGJAI imádkoztak a Rebbe sírjánál

STEINER ZSÓFIA írása

Kiszlév hó kezdete egyben a világ lubavicsi küldöttjeinek éves találkozóját is jelenti. Ilyenkor gyűlnek össze New Yorkban, a mozgalom központjában, hogy feltöltekezzenek egész évre, találkozzanak kollégáikkal és aktuális témákat vitassanak meg.

Nem meglepő, hogy idén a háború, a túszok sorsa és a növekvő antiszemitizmus volt a központi téma – vagyis a mindezekkel szembeni összefogás, a zsidó öntudat erősítése és a közös ima ereje. Magyarországot Bassman Tzemmy, Stell Jicchák, Myers Mendy és Glitzenstein Chaim Saul rabbik képviselték.

Összesen 6500 rabbi és közösségi vezető vett részt a világ leghatalmasabb rabbigyűlésén, az USA 50 tagállamának és a világ 100 másik országának képviselőitében. Azonban velük párhuzamosan egy másik Kinuszt is tartottak idén: annak az 1400 izraeli rabbinak, akik a Rebbe tanításának szellemében nem hagyták magukra közösségeiket és nem utaztak a gyűlésre. Bár talán meglepő lehet, de rengeteg izraeli Chábád rabbi azért nem utazhatott, mert ők aktív szolgálatban vannak az izraeli hadseregben. Azért, hogy az izraeli rabbik is csatlakozhassanak az interneten keresztül a gyűlést lezáró hatalmas gálaesthez, azt a szokottnál korábban tartották.

A gálaest központjában is Izrael állt. Az egyik legmeghatóbb előadó egy 9 éves küldött, Avraham Pizem volt, akinek családja három generáció óta szolgálja Sderot város lakóit. Avraham saját szavaival mutatta be családjának áldozatos munkáját a városban, ami október 7-én a támadások egyik célpontja volt és azóta is háborús övezetnek számít.

Bár a rabbik Izraelben maradtak, érkeztek vendégek a Szentföldről is, mégpedig annak a nagyjából 240 embernek a családtagjai, akiket a Hamász terroristái elraboltak és túszként fogva tartanak. A 170 fős csoport utazását a Chábád szervezte meg, hogy a rokonoknak lehetősége legyen a Rebbe sírjánál imádkozni szeretteik szabadulásáért. Nem volt New Yorkban szívszorítóbb és egyben reménykeltőbb látvány november 14-én, mint a szeretteik fotóját szorongató, éneklő és imádkozó rokonok felvonulása. Adja az Örökkévaló, hogy imáik mihamarabb meghallgatásra találjanak!

HANUKAI GASZTRONÓMIA a fánkon innen és a fánkon túl

DÉNES ANNA *írása*

„Mert nem csupán egyetlen ellenség kelt fel ellenünk, hogy elpusztítson, hanem minden egyes nemzedékben felkelnek, hogy elpusztítsanak, ám a Szent, áldott legyen, megment minket a kezük közül.”

Bár a fenti részlet a peszáchi hágádából származik, hanukakor is érvényes. A fény ünnepén őseink elkötelezettségét, hősiességét, eltökéltségét és megtörhetetlen hitét ünnepeljük. Ahogy az ablakban vagy a köztereken lobognak a hanukai menóra fényei, emlékezünk a csodákra, melyet az Örökkévaló tett őseinkkel „azokban a napokban, abban az időben”, és közben azt kívánjuk, hogy ezek a csodák ismétlődjenek meg újra, a mi napjainkban, a mi időnkben is. Hanuka rengeteg lehetőséget biztosít a kiteljesedésre a konyhában a lelkes szakácsok számára, hiszen az ünnep nyolc napja alatt a család apraja-nagyja kívánságai szerint és vendégek seregei számára készíthetünk finomságokat. Hanukával kapcsolatban kétféle étkezési szokást ismer a hagyomány, azonban ezek részben nagyon tágak, részben pedig nem kötelező jellegűek.

Az ismertebb hagyomány alapján, mivel a Szentélyben talált kis kanicsónyi olaj egy nap helyett nyolc na-

pig égett, olajban sült ételtet fogyasztunk. Fánkot, lángost, édes vagy sós palacsintát, latkeszt – az adott ország szokásai szerint. Ez a szokás egyáltalán nem új keletű – a hanukai étkezési szokások az ünnep megülsésének egészen korai időszakából származnak. Céljuk, hogy emlékeztessenek azokra a csodákra, melyek őseinkkel történtek „azonon a napokon, abban az időben“. Már a Talmud is említ egy élesztővel készített, olajban kisütött tésztát, melyet *szufgáninnak*, vagyis nedvszívónak nevez amiatt, hogy sütés közben nagy mennyiségű olajat szív magába. Ez a modern héber *szufgániá*, azaz fánk szó eredete. A szufgánint mézzel édesítették vagy töltötték meg.

A másik gasztronómiai hagyomány a tejes ételek fogyasztása ezen az ünnepen. A szokás eredete szintén a görögök elleni harc idejére nyúlik vissza. A júdeai Betulia településen lakott Jehudit (Judit), egy fiatal és bátor zsidó asszony. A település mel-

lett felsorakozott görög csapatok vezetője Holofernész volt. Jehudit sós sajtokkal etette meg őt, majd amikor a hadvezér megszomjazott, erős bort hozott neki. A sok alkoholtól elálmosodott Holofernész gyanútlanul feküdt le sátrában aludni, az asszony pedig nem késlekedett, egy karddal levágta a görög fejét. Amikor a katonák megtalálták megölt vezérüket, fejvesztve menekültek el. Jehudit tetének emlékére kerülnek tejes ételek az asztalra hanukakor.

Összeállításunkban olyan ünnepi menüt kínálunk, melynek elemeinek mindegyike megfelel vagy egyik, vagy másik szokásnak. Kellemes válogatást, jó étvágyat és nem utolsósorban örömteli ünnepet kívánunk!

A zsidó hagyomány szerint az étkezést a kenyérre mondott áldás nyitja meg. Ezt természetesen rituális kézmosás előzi meg. Menüajánlatunkat is kenyérrel kezdjük, valamint két hanukai mártogatóssal, előétel gyanánt.

FÜSZERES-FOKHAGYMÁS ZSÖMLÉK

párve

Hozzávalók: 1 kg liszt; 50 g friss élesztő; 1 ek. cukor; 2 csésze langyos víz; 4 kk. só; 3 ek. szezámmag; 5 ek. napraforgó olaj; a tetejére: egy kevés víz és szezámmag; a megkenéshez (sütés után): ½ pohár olívaolaj, 2 rozsmaringágacska, 2 nagy gerezd fokhagyma összetörve, negyed kk. só

Az élesztőt tálba morzsoljuk és a cukor, valamint a víz hozzáadásával 8–10 perc alatt felfuttatjuk. A lisztet tálba szitáljuk, hozzáadjuk az olajat, a sót, a szezámmagot és az élesztős keveréket. Megkeverjük és néhány percnyi pihentetés után rugalmas tésztát gyúrunk. Szükség esetén apránként adhatunk még a tésztához lisztet. Az alaposan megdagasztott tésztát, kiolajozott tálban, letakarva másfél órán át kelesztjük, majd tiszta felületen húsz darabra osztjuk a tésztát. A darabokból egyenként hosszúkas hengert formázunk, a tésztahurkát pedig gyors mozdulattal csomóra kötjük. Újabb 20–25 percig kelesztjük, majd megkenjük a zsömléket egy kevés vízzel

és megszórjuk szezámmaggal. 180 fokos sütőben, légkeverésen 19–20 perc alatt készre sütjük a zsömléket. Ez idő alatt összeállítjuk a fűszeres olajat: a hozzávalókat lábosba töltjük és alacsony lángon összekeverjük, amíg felszáll az illata. A sütőből kivéve bőségesen megkenjük a zsömléket az aromás olajjal és melegen tálaljuk.

OLAJBOGYÓS MÁRTOGATÓ

párve, tojás- és gluténmentes

Hozzávalók: 1 doboz zöld vagy fekete olajbogyó, alaposan leszűrve; 3 gerezd fokhagyma; 1–2 ek. olívaolaj

A hozzávalókat aprítógépbe tesszük, és a gépet pulzálva működtetve egységes – simább vagy darabosabb – masszává turmixoljuk. Egész olajbogyókkal vagy petrezselyemlevéllel díszítve tálaljuk.

Az első fogásunk egy tejes leves:

FOKHAGYMA KRÉMLEVES

tojásmentes

Hozzávalók: 5-5 nagy fej hagyma és fokhagyma; egy ek. plívaolaj; só, bors, kakukkfű, oregano, őrölt koriander, római kömény, kurkuma ízlés szerint; egy babérlevél; 2 szelet szikkadt kenyér; egy pohár tejföl vagy tejszín; fél csokor petrezselyem (a díszítéshez, elhagyható)

A hagymákat megpucoljuk, felszeleteljük, a fokhagymát is megtisztítjuk, majd az olajon üvegesre pároljuk. Felöntjük annyi vízzel, amennyi bőségesen ellepi, fűszerezünk, és egy fél óra alatt puhára főzzük (az elpárolgott folyadékot szükség szerint pótoljuk). Az elkészült levesbe helyezük a kenyérszeleteket, néhány perc ázás után hozzáadjuk a tejfölt/tejszínt és simára turmixoljuk. A petrezselymet vízbe áztatjuk, majd alaposan átvizsgáljuk, nehogy bogár kerüljön általa az ételbe. A levest apróra vágott petrezselyemmel díszítve, forrón tálaljuk.

A főétel mi lehetne más, mint a hagyományos krumplilatkesz, amit egy nagy adag friss salátával tehetünk egészségesebbé.

ZÖLDSÉGES LATKESZ

párve

Hozzávalók: krumpli; batáta; hagyma; fokhagyma; macessziszt vagy liszt; só, bors, pirospaprika; olaj a sütéshez

A család étvágyának megfelelő mennyiségű krumplit és egy batátát (elhagyható) finomra reszelünk. Egy nagy fej hagymát finomra aprítunk, 3–4 gerezd fokhagymát összenyomunk, és ezt is reszelt zöldségekhez adjuk. Sóval, borssal, pirospaprikával ízesítjük. Mennyiségtől függően 2-3 tojást teszünk hozzá (felhasználás előtt a tojásokat pohárba ütjük, hogy megbizonyosodjunk arról, hogy nincs bennük vérpötty), majd néhány kanál macesszisztet (ennek hiányában sima lisztet) keverünk bele. Széles serpenyőben olajat forrósítunk, a latkeszeket beleszagatjuk (érdemes a folyadékot kissé kinyomkodni belőlük, mielőtt az olajba tesszük), és mindkét oldalukon átsütjük őket. Papírtörőn lecsepegtetjük, és melegen, magában, vagy valamilyen körettel, például zöldséges rizzsel tálaljuk.

Az étkezés végéről természetesen nem maradhat el az édesség. A klasszikus palacsinta egyesíti a tejes és az olajban sült ételek hagyományát. Töltsék meg mazsolás túróval, lekvárral vagy étcsokoládéval. Jó étvágyat!

PALACSINTA

tejes

Hozzávalók: 20 ek. liszt; 4 tojás; 6 dl tej; 3 dl szóda víz; csipetnyi só; 1 ek. olaj; olaj a sütéshez

A lisztet tálba szitáljuk. A tojásokat egyenként feltörjük és ellenőrizzük, nehogy véresek legyenek. A hozzávalókat sorban összekeverjük. Ha az elővigyázatosság ellenére csomós lenne, botmixerrel simára turmixoljuk. Forró, kiolajozott serpenyőben sütjük meg egyesével a palacsintákat és forrón, ízlés szerinti töltelékkel tálaljuk.

Izrael Felcsútra költözött

STEINER ZSÓFIA írása

Izrael nemzeti futballválogatottja az Eb-selejtezők során októberben fogadta volna hazai pályán Svájcot és Romániát, ám ezt a háború miatt el kellett halasztani és új, biztonságos helyszínt kerestek a meccseknek. A választás Magyarországra mint az Izraellel leginkább szolidaritást vállaló és egyben a zsidók számára az egyik legbiztonságosabb európai országra esett.

A felcsúti Pancho Aréna így két estére Izrael hazai pályája lett. Összesen több mint 800 izraeli érkezett Magyarországra a meccsre, köztük közel 400-an a Gáza melletti településekről evakuált gyerekek és szüleik voltak, sokan október 7. túlélői és elraboltak rokonai. Velük együtt szurkolt a magyar zsidó közösség több száz tagja – köztük én is.

Eddig a hír első része, most pedig hadd adjam hozzá ehhez a magam hátterét.

Még sosem voltam profi focimeccsen, és mindenféle politikai felhang nélkül állítom, hogy nem értek a focihoz. Meg is lettem volna ezzel, ha nem születnek fiaim, és a fiaim között nincs egy, aki megszállott focirajongó. Így aztán, amikor megtudtam, hogy Izrael nemcsak hogy Magyarországon játssza két meccsét, de erre nézőket is beengednek, akkor tudtam, mi a dolgom: eljuttatni a fiaimat legalább egy meccsre. Ez az a pillanat, amikor anyai elköteleződésem megmérettetik... A küldetés sikerült, örömmel jelenthettem a fiaimnak: ott leszünk a Svájc elleni meccsen, 1:0 nekem.

Tehát egy hűvös szerdai estén életünkben először nekiindultunk a fiúkkal és egy hatalmas izraeli zászlóval (valamint részemről kék-fehérre festett körmökkel) főszerelve Felcsút felé. Amikor azt mondom, hogy Izrael Felcsútra költözött, nem túlzok. Izraeli zene, a helyi személyzet és a biztonságiakon héber feliratos láthatósági mellény és igazi izraeli bálágán fogadott minket, minden lépésnél kék-fehér lobogókat nyomtak a kezünkbe, ám végül sikeresen besodródtunk, elfoglaltuk a helyünket (anya, ez a legjobb hely, innen mindent látunk! – 2:0 nekem).

És most jön az, amit csak úgy tudok jellemezni, mint egy életre szóló élményt. A nézőtér tombol, mellettünk, előttünk-mögöttünk egymással keveredve az izraeli focidrukkerek, a terror túlélői és ismerős magyar arcok. Feldübörgő taps az izraeli válogatottnak és összeszoruló szívek, hiszen a svájciak kisgyerekek kezét fogva vonulnak be, míg a mieink csak a levegőt markolják – fájdalmas em-

lékeztető az elrabolt gyerekekre, akik valahol a gázai pokol bugyraiban rettegnék túsul ejtve. Az egy perc néma csend, a lehajtott fejek... Majd megszólal a Hátikvá és a kék-fehér lobogók erdejében együtt énekelünk. Ez az együttlét az egész meccs és a háború kezdete óta általánosan jellemző érzés. A viták, a csaták, a nézetkülönbségek nem számítanak. Mindegy, hogy itthon vagy otthon merre szavaztunk. Most csak az számít, hogy testvérek vagyunk, egy test és egy lélek.

Még a bejáratnál asztalokra voltak kitéve a túsók hatalmas kartonokra nyomtatott képei, amiből mindenki magával vitt egyet-egyét a lelátóra. Amikor benyúltam a kupacba és taláломra kihúztam egyet, rajta a 16 évesen elrabolt Sahar Kalderon képével, egy pillanatra elakadt a lélegzetem, hiszen nekem is van ennyi idős lányom...¹ Már a Hátikvá alatt sokan fölemelték ezeket a képeket, ám az igazi pillanat a meccs 7. percében érkezett el. A lelátókon mindenki egyszerre fölállt: föltartottuk a túsók képeit és az egész arénában dübörgött, hogy „bring them home” – ez a nehezen lefordítható követelés, ami egyszerre jelenti, hogy hozzátok őket haza, és azt is, hogy hozzuk őket haza. A pályán zajlott a meccs, miközben kék és fehér léggömbök szálltak az ég felé és talán percekig csak zúgott és zúgott az aréna a megfeszített vágyunktól: hozzuk haza őket... szabaduljanak meg a túsók, végre-végre.

Sokáig úgy tűnt, Izrael hozza a papírfórmát, és 1:0-ra veszít, ahogy azt az elemzők jósolták (igen, utánaolvastam, hogy hozzá tudjak szólni a fiaim beszélgetéséhez. 3:0 nekem). Időnként felhorgadt a nézősereg és egyre türelmetlenebbül biztatta a játékosokat, miközben olyan klasszikus zsidó dalok és imarészletek zengtek, mint a *Kol háolám kulo* (Az egész világ egy nagyon keskeny híd. Az a lényeg, nem kell félni.), az *Osze sálom* (Aki békét hoz, az hozzon békét mindannyiunknak és egész Izraelnek, mondjátok erre: ámen) – azt hiszem, ezek nem azok a tipikus focidrukker rigmusok...

Szinte érezni lehetett a növekvő elkeseredést, és az járt a fejemben, nem lehet, hogy úgy vonulunk le innen, hogy vesztenek, hogy egyetlen gólt sem rúgtak, ha másért nem, legalább ezekért az izraeli gyerekekért, akik az elképzelhetetlen horrort túlélve most itt drukkolnak... és az utolsó pillanatban Izrael gólt rúgott. (A gólt Son Weissman rúgta, aki jelenleg egy spanyol focicsapatban játszik.) Azt hiszem, a nézőtér akkor sem tombolhatott volna jobban, ha nyer az izraeli válogatott. Abban a pillanatban kirobbant mindenkiből a feszültség és átadta helyét az euforikus örömeink, mintha ez a gól lett volna a jel, hogy föllélegezhetünk, nincs veszve minden.

Soha nem voltam még profi focimeccsen, és bár a fiam meccsein az első sorban szurkolok, a foci nem az én vilá-

gom. De két hideg novemberi estén focidrukker voltam. (Igen, végül mindkét meccsen kint voltunk. Anyai érdeimeim elvitathatatlanok, úgyhogy 4:0 nekem.) Kék-fehér zászlóba burkolózva, a tömeggel egyszerre fölugorva, kiabálva, tapsolva és fújfolva: izraeliek, magyarok – zsidók. Elmondhatatlan élmény volt, felemelő, magával ragadó és szívszorító: az összetartozás olyan manifesztációja, amit talán soha sehol nem éreztem még.

És a hír második fele se maradjon le. Izrael-Svájc 1:1, Izrael-Románia 1:2. Bejutott Izrael az Eb-be? Nem. De ezen a két estén úgy ünnepeltünk, mintha bajnokok lennénk. Mert azok is vagyunk: összefogódzva, a különbségeinket félre téve, kéz a kézben harcolva győzni fogunk.

¹ Sahar Kalderon, aki szeret gitározni, érdekli a divat és imádott a nagymamájával (akit október 7-én a terroristák meggyilkoltak) kártyázni, azóta ki szabadult a Hamász fogságából és testvérével együtt visszatérhetett Izraelbe.

A hanukai kozáktánc

DÉNES ANNA *meséje*

A Zomzách nevű távoli falucskában élt egy rebbe, egy igazi csodatevő rabbi, akit messze földön ismertek és akihez távoli országokból is özönlöttek zsidók és nem-zsidók egyaránt, hogy áldást és jó tanácsot kérjenek tőle. Akármilyen búra, bajra a zomzáchi cádik áldása volt a megoldás! Zálmen, a szabó udvarában nem tojtak a tyúkok? A zomzáchi cádik csak egy rövidke áldást mondott, és máris kettőt tojtak egy nap! A samesz kisfiának csikart a hasa? Egy zsoldár elég volt, és Majsele máris egészséges volt, mint a makk! Kibicsaklott a Riska tehén lába? Három halk szó, és a tehén már a kozáktáncot is eljárta.

Zomzách falujában lakott Zálmen, Tevje, Majse, Slajme és a többi szakállas-pajeszos zsidó mellett a szegény Mendel is. Nagy nélkülözésben élt egy kidölt-bedölt faluszéli házban a feleségével, Frumával és a kislányukkal, Mirjámmal. Ha volt mit enni, ettek, ha nem volt, akkor koplaltak. Mendel ugyanis, akár hiszitek, akár nem, nem választott magának tisztességes munkát, se vizet nem hordott, se fát nem aprított, de még csak tejet sem árult hajnalonta, hanem táncolt! Járt a kozáktáncot esküvőkön, születésnapokon és bár micva ünnepeken. Ott táncolt, ahova hívták, és fizetségként azt fogadta el, amit adtak neki: egy fél zsák lisztet, egy tyúkot vagy pár rézgarast. Ha azonban a szegénység nem lett volna elég, gyönyörű kislánya, Mirjám egy napon megbetegedett, ágyának esett és éjjel-nappal, heteken, hónapokon át csak az ágyat nyomta, felkelni sem tudott.

Teltek-múltak a hónapok, eltelt egy év és a második is a végéhez közeledett, amikor Fruma elhatározta, hogy ez így nem mehet tovább. „Menj el a rebbéhez” – mondta Mendelnek. „Kérj tőle áldást a mi szemünk fénye részére. Hanuka van, a rebbe biztosan nem mond nemet. Ártani nem árthat.” Mendelt azonban nem volt olyan könnyű meggyőzni: „Fruma,

te is tudod, hogy aki a zomzáchi cádiktól hanukakor áldást kér, annak adnia is kell érte valamit cserébe. Valamit, amit a rebbe aztán továbbad a tanítványainak.” De Frumát se kellett féltetni: „Bánom is én, csak menj. Nincs annyi pénzünk, hogy a krakkói doktorért küldessünk, a lányunknak pedig meg kell gyógyulnia. Szedj egy csokor virágot a mezőn vagy színes kavicsokat a patak partján. Csak menj!”

Mit volt mit tenni, Frumának nem lehetett ellentmondani. Így aztán Mendel útnak indult és hamarosan a nagy cádik udvarában találta magát. Átverekedte magát a rebbe követői, tanítványai és csodálói között, utat vágott magának az áldásért, tanácsért, jó szóért sorban állók tömegén és hamarosan a rebbe előtt találta magát. „Rebbe, adj áldást, hogy az én kislányom meggyógyulhasson!” – hebegte a megilletődöttség-től elvékonyodott hangon. „Mit tegyek?” – gondolta. – „Ajándékot sem hoztam, nincs semmim, amit adhatnék. Virágot se szedtem, kavicsot se gyűjtöttem...” De hirtelen felderült az arca: „Senki sincs, aki úgy járná a kozáktáncot, mint én!” Azzal fel pattant az asztal tetejére és már ropta, járta is a kozáktáncot. Pörgött, forgott, jobbra-balra rúgta a lábát, a cári palotát őrző kozákok se táncoltak ilyen ügyesen. A cádikot is elkapta a lendület, a tánc ritmusára tapsolni kezdett, ajkai némán mozogtak, majd hirtelen ő is felugrott az asztalra, és Mendellel együtt ropta tovább a táncot.

A körülöttük állók tapsoltak és füttyögtek, ahogy a rebbe és Mendel táncolt. Ez igen, ez a mi rebbénk. Lám, még a kozáktáncot is hogy táncolja! De hirtelen mindenkinek elállt szeme-szája a csodálkozástól! Az asztalon nem két, hanem három alak táncolt! Két szakállas-pajeszos férfi, meg egy lobogó szoknyájú kislány. Táncoltak, táncoltak, aztán a látomás, ahogy jött, úgy el is tűnt: már csak a rebbe és Mendel álltak a tánctól kipirulva a tömeg közepén.

Mendel jókedvűen ment haza. Ahogy felbukkant az utca végében, szeretett kislánya, Mirjám futott elébe. Majd megállt Mendel előtt és táncolt egy keveset a kozáktáncból. Együtt mentek haza a kidölt-bedölt kis házikóba. Még éppen időben, hogy meggyűjtsák a hanukai lángokat.

IDŐSKOR másként!

Társasági
programok

Az Olajág Otthonok

- ♦ önálló apartmanokkal,
- ♦ a napi terhek átvételével - mosás, főzés, takarítás stb.
- ♦ elhivatott, hozzáértő szakemberekkel,
- ♦ széles körű gondozási és egészségügyi szolgáltatásokkal,
- ♦ napi 24 órás ápoló személyzettel,
- ♦ helyben működő intézményi orvosi ellátással,
- ♦ rendszeres szakorvosi felügyelettel,
- ♦ gyógytorna, gyógymasszőr, sószoza, uszoda és egyéb egészségmegőrző szolgáltatásokkal,
- ♦ napi ötszöri, dietetikus által összeállított, menüválasztásos és kóser étkezési lehetőséggel,
- ♦ támogató közösséggel,
- ♦ széles körű program- és önmegvalósítási lehetőséggel **várja Önt!**

Arccal a fény felé

5784
hanuka

programok és további információ:
zsidounnepek.hu